

Univerzita Karlova

Pedagogická fakulta
Katedra české literatury

Postava dítěte v realistické vesnické povídce Karla Václava Raise a
Terézy Novákové

Child's character in the realistic village story by Karel Václav Rais
and Teréza Nováková

Bakalářská práce

Autor: František Valenta

Vedoucí práce: PhDr. Věra Brožová, Ph.D.

Studijní program: B7507 Specializace v pedagogice

Studijní obor: B ČJ-D (7507R037, 7507R038)

Praha

2021

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma Postava dítěte v realistické vesnické povídce Karla Václava Raise a Terézy Novákové vypracoval pod vedením vedoucí práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

..... 2021

Touto cestou děkuji PhDr. Věře Brožové, Ph.D. za pomoc, cenné rady, připomínky
a trpělivost s vedením mé práce.

Anotace:

Bakalářská práce se snaží zachytit specifika dětských postav, jak byly ztvárněny Karlem Václavem Raisem a Terézou Novákovou v jejich povídkových dílech z českého venkova. Jejím cílem je zachytit vyobrazení dětských postav, zejména odlišnosti ve vnímání dětí jako skupiny společnosti. Vzhledem k tématu konkrétních povídek se rovněž jedná o pokus zachytit přístup ke způsobu zobrazení fikčních dětských postav a jejich funkci v literárním díle (postava hlavní, vedlejší postava napomáhající charakteristice jiné hlavní postavy či podtržení obecného společenského problému). K pochopení hledisek obou autorů nám pomohl náhled do dobového kontextu jejich tvorby, biografie a hledání motivů a argumentů v původních dílech pomocí literární analýzy a komparatistiky, což bylo podpořeno sekundární odbornou literaturou.

Klíčová slova:

Karel Václav Rais, Teréza Nováková, realismus, vesnická povídka, literární postava, dítě.

Annotation:

Bachelor thesis is trying to catch the specifics of childrens characters like they were portrayed by Karel Václav Rais and Teréza Nováková in their works from czechs country. Their goal is not just to catch the sameness in their childrens characters, but mainly particularly the differences in percieving childrens as a social group. With regard to the theme of specific short stories, it is also an attempt to capture an approach to the way fictional child characters are depicted and their function in a literary work (the main character, a minor character helping to characterize another main character or undersustrating a general social problem).To understand the point of view of both authors helped the look into the periods context of their works, biography and looking for motives and arguments in the originals works by literary analysis and comparison, which was supported by secondary expert literature.

Key words:

Karel Václav Rais, Teréza Nováková, realism, village story, literary character, child

OBSAH

1. Úvod.....	7
2. Realistická vesnická povídka a její dobové kontexty.....	8
3. Karel Václav Rais.....	10
4. Teréza Nováková.....	12
5. Dětská postava a její předobraz v reálném světě.....	14
5.1. Dětství v 19. století.....	14
5.2. Společenské problémy s dopadem na dítě.....	16
5.2.1. Nalezenec	17
5.2.2. Nemanželské dítě	17
5.2.3. Úmrtí dítěte	18
5.2.4. Osířelé dítě	18
5.3. Dítě jako literární postava	19
6. Dětské postavy a jejich funkce ve vybraných povídkách K. V. Raise.....	20
6.1. Smrt na samotě	20
6.2. Konec života.....	24
6.3. Poslední radosti	27
6.4. Vnouče.....	30
6.5. Bez práva.....	34
7. Postavy dětí v povídkách ze souboru Úlomky žuly T. Novákové	38
7.1. Drobová polévka	39
7.2. S nůší	42
7.3. Z rána před svatbou	45
7.4. Před pohřbem	48
7.5. Halouzky	50
8. Závěr.....	53

1. Úvod

Bakalářská práce se snaží zachytit a postihnout specifika dětských postav vystupujících v povídkových prózách dvou osobností české literatury 19. a 20. století, a sice Karla Václava Raisa a Terézy Novákové. Pro práci byla zvolena komparace vybraných děl obou autorů. V případě Raisově jsme volili z výboru *Povídky* editora Roberta Adama, protože zde uvedené povídkové texty, vydané v rozpětí let 1884-1911, nabízejí mj. též různé varianty v pohledu na dítě a jeho sociální postavení. V případě Terézy Novákové byl zvolen autorsky sestavený povídkový soubor *Úlomky žuly*.

Jedná se o pokus zachytit přístup ke způsobu zobrazení dětských postav a jejich funkci v literárním díle. Pro porovnání byli tito dva autoři vybráni z několika důvodů. Jedním z nejdůležitějších aspektů je prostředí, v němž se jejich příběhy odehrávají, tedy povětšinou venkov, přičemž si oba autoři všímají mnoha rysů typických pro vesnici konce 19. a začátku 20. století, jakými jsou sociální nerovnosti, mezigenerační problémy ve společnosti a další, jež si jistě pozornost zaslouží.

Dětské postavy mají buď silnou konstitutivní úlohu ve výstavbě a spádu příběhu, nebo jsou důležitým motivem dokreslujícím sociální prostředí, v němž se děj odehrává.

Zde si dovolme menší odbočku z literární oblasti. Konec 19. století je spojen s vývojem moderní občanské společnosti. Tento vývoj sice odstartoval již brzy po roce 1848, přesto venkov v závěru 19. století zůstával i nadále spíše konzervativní a obyvatelstvo si drželo povětšinou tradiční způsoby života. Z tohoto úhlu pohledu je zvýraznění dětské postavy a její úlohy v příbězích velmi přínosným prvkem pro studium tohoto období, jelikož záviselo pouze na společenském prostředí, zda ho přijme, či se ho rozhodne ostrakizovat. Tímto pojmem máme na mysli odsunutí na okraj zájmu například již jen pro původ jeho rodičů nebo se jednalo o nevlastní či nemanželské dítě, které se například z důvodu úmrtí matky dostalo do opatrovnictví prarodičů a ti ho z obavy veřejného pohoršení raději místo přijetí zavrhli nebo jej využili pouze jako pracovní sílu.

Takových příkladů uvádíme jen namátkou, ale již jen na tomto užším výběru nás napadly z hlediska literárního zkoumání zajímavé otázky. Jak je v takových situacích modelováno chování dítěte a jak se tu předvádí jeho psychické dopady jeho údělu, vezmeme-li zvlášť v potaz nemožnost dětské postavy rozhodnout o svém vlastním osudu, ať už z důvodu vlastní materiální nezajištěnosti či neschopnosti řešit tíživé životní situace? Odpovědi neznáme,

nejedná se přece jen o konkrétní zachycenou realitu, nýbrž o snahu se jí v podání obou autorů věrohodně přiblížit. Přesto se chceme pokusit analyzovat fikční dětské osudy a porovnat je s historickými fakty. Zrychlující se doba sice posouvá lidstvo a vědu, literární nevyjímaje, vpřed, přesto stále nacházíme řadu témat, jimž se v průběhu času přestala věnovat pozornost a ta stále čekají na své objevení, volají po pozornosti a kritickém zhodnocení.

Takový je i případ dětí, jež Rais a Nováková vyobrazují a staví ve fikčním světě svých povídek. Analýza dětských postav byla provedena na základě rozboru jednotlivých povídek, přičemž jednotlivé dětské charaktery byly přiřazeny podle funkce v příběhu k předem vytyčeným paradigmatům, která se v textech zkoumaných povídek objevují, a to i s přihlédnutím k jejich historickému podchycení v dobové společnosti. Využity přitom byly poznatky ze studia dětské psychologie a dějin mentalit, potažmo dětství. Kulturně historickým okruhům je v práci věnována samostatná kapitola, poněvadž s naším pojetím tématu práce úzce souvisí.

Stručným výkladem v úvodu jsme došli k vytyčení několika základních bodů, jimiž se budeme při porovnávání díla vybraných autorů zabývat.

2. Realistická vesnická povídka a její dobové kontexty

Z hlediska literárně-historického kontextu se pohybujeme na přelomu 19. a 20. století. Přestože zůstával realismus dominantním literárním směrem, již se mísil s prvky naturalismu a do popředí se také dostávají moderní umělecké směry první poloviny 20. století. Literární vývoj nebyl lineární, různé směry spolu koexistovaly. Zároveň už ale byl realismus tak silný, že se vnitřně rozrůznil do mnoha žánrů.

K jednomu z prvních teoretických vymezení realismu došlo v závěru 19. století, kdy Otakar Hostinský publikoval stať *O realismu uměleckém* (1890). V ní zdůrazňuje podstatu realismu založenou na umělecké věrohodnosti, před přesným zachycením skutečnosti. Tedy vyslovuje názor, že literární dílo nemusí přesně replikovat skutečné události, nýbrž musí působit tak, aby jej recipient považoval za skutečné.¹

Realismus však do české literatury pronikla již dříve, příkladem v díle Němcové, Havlíčka, ale i později v různých formách a jako literární směr proloupe prakticky dodnes.

¹ HOSTINSKÝ, Otakar: *O realismu uměleckém*. In *týž: O umění*. Praha: Československý spisovatel, 1956, 686 s., S. 511.

Hlavním žánrem se v závěru dynamického 19. století se stal román a pro české prostředí velmi rozšířená, autorsky i čtenářsky oblíbená povídka. Svým rozsahem znemožňuje autorovi rozvinout více dějových linií, zato mu je umožněno hlubší psychologické propracování postav příběhu. V Čechách se pojem povídka ustálil v první polovině 19. století a pojil se s epickými díly středního rozsahu.²

Povídky se často druží do cyklů, s jejichž pomocí mohou jednotliví autoři zachytit v širší míře jedinečnosti a specifika určitého vnitřně diferenciovaného prostředí.

Plně ale takové cykly rozvinula až generace vrcholných českých realistických autorů zvláště v poslední třetině 19. století V Čechách se takové cykly nejčastěji vyhraňovaly do tematicky diferencovaných skupin. Tvořili tak zvláště autoři historické prózy a autoři prózy s venkovskou a vesnickou tematikou³ (V. Beneš Třebízský, K. V. Rais, M. A. Šimáček, G. Preissová, T. Nováková Z. Winter ad.), nechyběly ani cykly městské (J. Neruda, I. Herrmann, F. Herites ad.). K plnému rozvinutí této koncepce zachycování reality však vedla dlouhá cesta literárního vývoje od romantismu po realismus.

V povídce z venkovského prostředí se během tohoto vývoje měnil i přístup starších autorů, jakými byli například František Pravda či Karolina Světlá. Ta vytvořila cyklus próz z Podještědí, jehož prostřednictvím se více přiblížila literárnímu realismu, přesto ale v jejím díle můžeme spíše sledovat velké konflikty mezi postavami vyobrazené na romantickém pozadí. Posun k realismu nastává v jiné rovině. Autorka se detailněji zaměřuje na vyobrazení každodennosti života obyvatel venkova. Tím začíná vykreslovat jejich běžný život, ustálené zvyklosti a životní styl. Popisuje jejich domácí a zemědělské práce a celkově způsob života. V této souvislosti můžeme mluvit o nástupu realismu v české literatuře a spolu s tím i o změně pohledu na venkov očima jednotlivých autorů. Právě snaha zachytit všednost venkovského života se plně projevila v povídkové tvorbě Terézy Novákové, pro níž byla Karolina Světlá literárním vzorem.⁴ Ta se spolu s Karlem Václavem Raisem snaží podat nezkreslený obraz vesnické společnosti a plně zachycuje drsný život na venkově, což zapříčinila i změna pohledu autorů na toto prostředí.

² MOCNÁ, Dagmar a PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literární žánrů*. Praha: Litomyšl: Paseka, 2004, s. 515.

³ NOVÁK, Jan Václav a NOVÁK, Arne. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. V Olomouci: R. Promberger, 1913. s. 473-511

⁴ NOVÁKOVÁ, Teréza a SVADBOVÁ, Blanka. *Z lidské sonáty: Teréza Nováková: korespondence*. Praha: Odeon, 1988. s. 403

Romantický pohled na obyvatelstvo venkova jako nezkažené jádro společnosti s idylickými vztahy se postupně měnil i díky celospolečenským změnám. Už Božena Němcová zachycovala změnu chování venkovanů lidí právě díky vlivu společenských změn a událostí. Pozdější autoři vrcholné české realistické vesnické prózy díky studiu sociálního prostředí a zvláštností určitého kraje, na nějž se specializovali, pochopili změnu rázu venkova a s tím související změnu vztahů mezi lidmi.

Všímal si, jak rozvoj tržního systému mění lidské povahy a je příčinou zániku starého způsobu žití. Někteří z nich chtějí určitou nápravu těchto deformací a prostřednictvím svého díla požadují návrat starých pořádků. Jednotlivé příběhy však nezachycují celou společnost se sítí sociálních a osobních vztahů. Díky zmíněnému studiu sociálního prostředí se povětšinou soustředili na vyobrazení osudů jedné postavy a kladli důraz na detail směřující v celkovém vyznění k drobnokresbě.

Tento posun je obrazem české literatury 19. století, zvláště v jeho závěru. 90. léta 19. století jsou navíc spojena s rozvojem regionálních národopisných studií. Dokladem je i Národopisná výstava uspořádaná roku 1895. I v literatuře se proto objevuje tendence zachytit určitý region a vykreslit jej ve všech jeho podobách a pomocí literární fikce zachytit všechny zvláštnosti s ním související. V návaznosti pak vznikají opět povídkové cykly zachycující jednotlivé společenské problémy v jejich různých variantách, jak je nalézáme právě u Rase a Novákové. Poněvadž jsou jejich povídky předmětem komparace v této práci, zaměříme se na jejich život a tvorbu blíže v kapitolách následujících.

3. Karel Václav Rais

Karel Václav Rais se narodil 4. ledna 1859 v Bělohradě.⁵ Původně jej chtěli rodiče dát vyučit řemeslu, avšak Rais měl skvělé studijní výsledky. Nakonec byl poslán ke studiu do Jičína, kde studoval na reálce a později na zdejší učitelství, na němž roku 1877 složil maturitní zkoušku a začal pracovat jako učitel v Trhové Kamenici na Hlinecku v Železných horách. Odcházel sem nerad, věděl, že zdejší horský kraj odlehlý, neradostný a sám bude vzdálen od všech svých blízkých.⁶ Přesto právě zde začal svou literární tvorbu. Ostatně toto první umístění dostal na základě domluvy ředitele jičínského učitelství s bratrem, jenž

⁵ NOVÁK, Jan Václav a NOVÁK, Arne. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. V Olomouci: R. Promberger, 1913. s. 505.

⁶ RAIS, Karel Václav. *Ze vzpomínek, [Díl] 2*. Praha: Česká grafická Unie, 1927. sv. [Díl] 2 s. 191.

byl ředitelem měšťanské školy v Trhové Kamenici a potýkal se s nedostatkem učitelů.⁷ Okolí Trhové Kamenice bylo krajem chudým, kde si lidé vydělávali na živobytí tvrdou prací. Úroveň osvěty nebyla nikterak vysoká a mladý učitel tehdy začal plnit svou vlasteneckou roli v odlehlých končinách východních Čech.

Po několika letech přestoupil na školu v Hlinsku, kde se mu otevřely širší obzory kulturního světa. Avšak s jeho sílící spisovatelskou činností rostla i touha dostat se k centru literárního dění, kterým pro něj byla jednoznačně Praha, kam byl přeložen po své žádosti a složení zkoušek způsobilosti učit na měšťanských školách roku 1887. Zprvu vyučoval v Podolí, posléze na Žižkově a Vinohradech, kde od roku 1899 působil jako ředitel dívčí měšťanské školy. Závažné životní tragédie, zejména smrt jemu blízkých rodinných příslušníků, ho roku 1915 přiměly odejít na dovolenou, z níž se už nevrátil, naopak roku 1920 odešel do penze.

Byl činný v mnoha spolcích, podílel se na redakci a řízení beletristického časopisu *Zvon*, jehož byl i spoluzakladatelem.⁸ Jeho manželkou byla Marie Hrozná, dřívější kolegyně ze školy v Trhové Kamenici. Z manželství se narodily dvě dcery. Karel Václav Rais zemřel 8. července 1926 v Praze.⁹

Raisův spisovatelský úspěch tkví především v přínosu upřímného a prostého vhledu do venkovského tradičního prostředí, často zasaženého moderními způsoby života v pulzujícím městě. Skromným a srozumitelným textem dokáže čtenáře vtáhnout do života obyčejných lidí.¹⁰

Jeho básnické i prozaické prvotiny jsou určené dětem. Ty sehrávají výraznou úlohu i v řadě jeho pozdějších próz, mimo jiné proto, že se mezi nimi jako učitel pohyboval. Ač tento fakt není zprvu příliš čitelný.

Zajímavým faktem je, že do jeho pozdější tvorby se natrvalo promítlo rodné Podkrkonoší a Hlinecko s oblastí kolem Trhové Kamenice, kde působil v prvních letech své učitelské dráhy. Například své první působiště osobitě ztvárnil v trojdílné povídce

⁷ HLADKÝ, Martin. *Karel Václav Rais a Hlinecko*. Hradec Králové: Balustráda, 2009, s. 20.

⁸ FORST, Vladimír a kol. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. 3. P–Ř*. Redakce Opelík, Jiří. 1.. vyd. Praha: Academia, 2000. Heslo Karel Václav Rais, s. 1199.

⁹ RAIS, Karel Václav a Robert ADAM. *Povídky*. Brno: Host, 2013. Česká knižnice (Host)., s. 477.

¹⁰ In: *Zvon: týdeník belletristický a literární: majetek družstva spisovatelský*. DRESLER, Václav. K. V. Rais, *Rozborová črta k 50. narozeninám autorovým*. V Praze: F. Šimáček, 1908, 9(14). sv. 14 s. 211. Příspěvek vznikl v době, kdy byl Rais odvrhován mladými literáty a jejich spřízněnou kritikou a naopak byl oslavován autory starší generace, kteří k podpoře své tvorby také *Zvon* založili.

Z vlasářských pamětí (1885), neboť Trhová Kamenice byla v závěru 19. století centrem vlasářů.¹¹

Rodné Podkrkonoší zase vylíčil v povídkovém cyklu *Horské kořeny* (1892). Jeho povídky vycházely, jak bylo běžné, nejprve časopisecky, později ve formě cyklů v podobě knižní. Rais se ovšem nebál ani rozsáhlých forem psaní, tak se od povídek propracoval přes novely – *Paničkou* (1900), *Sirotek* (1903), *Stehle* (1905) - až k velkým románovým obrazům českého venkova, jež můžeme připomenout díly, jakým je například *Západ* (časopisecky 1896, knižně 1899), jenž pojednává o stárnoucím venkovském faráři, který je v závěru života postižen mnoha životními bolestmi. Dalším velikým románovým dílem je *Kalibův zločin* (1895), v němž Rais mistrně vystihuje rodinné vztahy mezi vystupujícími postavami, ale také lidské jednání, které se podvolí aktuálním vášním. Naproti tomu román *Pantáta Bezoušek* (1897) pojednávající o starém člověku, jenž v Praze navštívil svou rodinu, na čtenáře působí spíše jako idyla. Zajímavým úkazem je, že zde je oproti jiným Raisovým dílům mezigenerační vztah v rámci rodiny vylíčen harmonicky, není vyostřený. Tento fakt může být i zapříčiněn nástupem mladší autorské generace v závěru 19. století, jež prosazovala zcela nové přístupy k literární tvorbě a ústupem starší generace, která se navrátila k osvědčeným schématům psaní a od dalšího vývoje svého autorského stylu se odvrátila. Raisovy povídky, které budeme analyzovat vyjmenujeme a až v analytické části práce.

4. Teréza Nováková

Autorka se narodila 31. července 1853 do česko-německé rodiny.¹² Od dětství byla vedena k vlastenectví, národnímu uvědomění a dle toho byla vzdělávána. Navštěvovala Amerlingovu dívčí školu, dokladem její veřejné činnosti jsou návštěvy Amerického klubu dám v Praze, kam ji uvedla Karolina Světlá, její vzor. Její vlastenecké cítění bylo významně posíleno vyvzdorovaným sňatkem s Josefem Novákem, s nímž se roku 1876 přestěhovala do Litomyšle¹³, kde se jako manželka gymnaziálního profesora starala o veřejnou osvětu. Zprvu na mladé manžele vidina konzervativního maloměsta působila nedobrym dojmem. Oba manželé vyrůstali v Praze a byli zvyklí na široké kulturní možnosti, které ovšem Litomyšl na srovnatelné úrovni nemohla nabídnout. Ovšem později sama Nováková doznala, i třeba jen

¹¹ RAIS, Karel Václav a Robert ADAM. *Povídky*. Brno: Host, 2013. Česká knižnice (Host)., s. 477.

¹² NOVÁKOVÁ, Teréza a SVADBOVÁ, Blanka. *Z lidské sonáty: Teréza Nováková: korespondence*. Praha: Odeon, 1988. s. 393

¹³ ŠTĚPÁNOVÁ, Irena. *Teréza Nováková*. Praha: Mladá fronta, 2008. s. 34

svou tvorbou, že odlehlé maloměstské prostředí, zvláštnost kraje, konzervativní společnost a prostota lidu se pro ni stala inspirací a jedinečným zdrojem pro její prozaické dílo.¹⁴ Později se do Litomyšle nadále vracela, přestože její manžel byl po dvanácti letech strávených zde na gymnáziu opět přeložen roku 1895 do Prahy. Nakonec se usadila v obci Proseč, kde nejprve s manželem zakoupila roku 1903 dům určený k letní rekreaci, avšak následně po jeho smrti se sem přestěhovala natrvalo a strávila zde poslední léta života.¹⁵

Literární činnost zahájila zejména národopisnými studii a drobnými povídkovými prózami z okolí Litomyšle, respektive východních Čech. Spisovatelská činnost byla podpořena i činností sběratelskou zaměřenou na lidové umění. Tvorba Novákové navíc spadá do období, kdy se výrazně profiluje ženské emancipační hnutí. Výše jsme zmínili Americký klub dám vzniklý v Praze. Blíže Litomyšli se nacházejí Pardubice, kde od roku 1861 působil ženský pěvecký soubor Ludmila, nebo Olomouc, kde vlastní činnost rozvíjel dámský muzejní odbor.¹⁶ Tyto a podobné spolky sdružovaly ženy. Dále organizovaly besedy, výstavy umění a mnohé další kulturní akce. Národopis jako vědecká disciplína koncem 70. let 19. století ještě ani neexistoval, přesto pro vzdělané ženy typu Terézy Novákové představoval prostor, kde se mohly veřejně prosadit a najít své místo ve společnosti.¹⁷

U Terézy Novákové sílila i snaha postihnout východní Čechy i po stránce duchovní. Ideálním východiskem pro zaznamenání tohoto vývoje se jevila literatura. Tereza Riedelbauchová uvádí, že přelomovým dílem tvorby Novákové byl povídkový soubor *Úlomky žuly*. Touto tezí navazuje na předchůdce, kteří se dílem Novákové zabývali, zejména na Jaroslavu Janáčkovou.¹⁸ Shodně označují *Úlomky žuly* vydané knižně roku 1902 jako předstupeň stěžejní pětky jejích románů: *Jan Jílek* (1904), *Jiří Šmatlán* (1906), *Na Librově gruntě* (1907), *Děti čistého živého* (1909) a *Drašar* (1914).¹⁹ Nováková se do té doby víceméně pohybovala v rovině próz nesoucí se v duchu tvorby svých současníků. Jednalo se o prózy lyrizované a zábavné. Její postupnou cestu k realismu určila až polemika mezi ruchovci a lumírovci v 70. a 80. letech 19. století o orientaci české literatury a jejím formativním duchu,

¹⁴ ŠTĚPÁNOVÁ, Irena. *Teréza Nováková*. Praha: Mladá fronta, 2008. s. 37

¹⁵ NOVÁKOVÁ, Teréza a SVADBOVÁ, Blanka. *Z lidské sonáty: Teréza Nováková: korespondence*. Praha: Odeon, 1988. s. 402

¹⁶ ŠTĚPÁNOVÁ, Irena. *Teréza Nováková*. Praha: Mladá fronta, 2008. S. 53. ISBN 978-80-204-1982-8

¹⁷ Tamtéž. s.54

¹⁸ RIEDELBAUCHOVÁ, Tereza: Povídkové dílo Terézy Novákové. In: *Perla v hrubé kazajce*. Klatovy: Městská knihovna, 2005. s. 87.

¹⁹ NOVÁKOVÁ, Teréza a SVADBOVÁ, Blanka. *Z lidské sonáty: Teréza Nováková: korespondence*. Praha: Odeon, 1988. s. 391

kdy sama začala tříbit svůj literární projev na základě podrobnější analýzy svých zpracovávaných témat.²⁰

Povídkový soubor *Úlomky žuly*, jenž vyšel roku 1902²¹, vzešel z důkladného poznávání životních podmínek obyvatel východních Čech. V napsání druhého dílu *Úlomků žuly* zabránila autorce její smrt, jež ji zastihla 13. listopadu 1912 v Praze ve věku padesáti devíti let.²²

Z jejího díla se dle Riedelbauchové dostává pozornosti více jejím románům, a právě *Úlomkům žuly*, ostatní však pomalu upadávají do zapomnění.²³

5. Dětská postava a její předobraz v reálném světě

Chceme-li zdokumentovat funkce fikčních dětských postav u Raise a Novákové, je důležité popsat i jejich předobrazy v reálném světě. V současnosti vývoj dítěte v různých dobách mapují dějiny dětství, jež představují poměrně mladý obor historického bádání. Dítě a jeho svět patřilo dlouhou dobu k opomíjeným tématům. Teprve odklon historie od klasického modelu sledování politických dějin a rozvoje vedlejších směrů, jakými jsou hospodářské či spíše sociální dějiny nebo dějiny mentalit, přinesly zájem o zmapování dějin vývoje postavení a života dětí ve společnosti v průběhu času. Prvně se téma dětství výrazně v historiografii objevilo v 60. letech 20. století, v souvislosti s dílem *L'Enfant et la Vie Familiale sous l'Ancien Régime* (1960), jejímž autorem byl francouzský historik a zakladatel dějin dětství Philippe Ariès, jenž poukázal na zcela odlišné chápání této vývojové etapy člověka v předchozích dobách, než jak jej znali jeho současníci. Během svého výzkumu se snažil dokázat, že dětství nebylo vždy zakotveno jako součást vývoje člověka a jeho života, nýbrž do tohoto názoru lidstvo dospělo s postupnými společenskými změnami až v době osvícenství. Mohutný návrat zájmu o dějiny dětství nastal v 90. letech 20. století a tento trend pokračuje dodnes.

5.1. Dětství v 19. století

Dětství je vývojovou etapou života většinou spojovanou s pocity štěstí, pohody, lásky a vyrůstáním v úplné rodině. Vzpomínky na nepříjemné chvíle jsou namnoze časem překryty a

²⁰ JANÁČKOVÁ, Jaroslava: Komentář. In NOVÁKOVÁ, Teréza: *Úlomky žuly*, Praha: NLN, 2001. S. 259

²¹ NOVÁKOVÁ, Tereza. *Úlomky žuly*. Praha: Josef R. Vilímeček, 1919. 303 s.

²² NOVÁKOVÁ, Teréza a SVADBOVÁ, Blanka. *Z lidské sonáty: Teréza Nováková: korespondence*. Praha: Odeon, 1988. s. 403

²³ RIEDELBAUCHOVÁ, Tereza: Povídkové dílo Terézy Novákové. In: *Perla v hrubé kazajce*. Klatovy: Městská knihovna, 2005. s. 85.

z pamětné stopy vyplynou. Je ale dobré připomenout, že pokud dítě prožívá nějaké negativní chvíle, jsou pro něj stejně traumatizující jako pro dospělé jedince. V dětském období se formuje osobnost člověka v komplexním pojetí a jakékoli narušení tohoto formování může zapříčinit nerovnoměrný vývoj lidské osobnosti nejen v rodinném, ale i ve školském a širším společenském prostředí. Ne všechny děti měly možnost prožít úplné a radostí naplněné dětství. Vedle obvyklého rámce, s nímž si tuto etapu života spojujeme existoval i druhý rámeček, kam patřily děti nemanželské, osiřelé, pracující, pocházející z početných rodin, týrané nebo nalezcenci.²⁴

V každém případě se však dětství prožité v 19. století lišilo v mnoha ohledech od toho, jaké známe dnes. Kvalita této etapy lidského života byla ovlivněna jednak počtem dětí v jednotlivých rodinách a také věkovými hranicemi, jimiž bylo dětství ohraničeno. Rakouský občanský zákoník vymezoval dětství do sedmého roku života, následně bylo dítě označeno jako nedospělý jedinec, od 15 let probíhala etapa dospívání.²⁵ Všeobecně v dřívějších dobách ženy rodily mnohem více dětí. Vzhledem k tehdejší vysoké dětské mortalitě bylo tak patrně snahou zajistit, aby se alespoň některé z nich dožilo dospělosti. Závěrem 19. století se však vysoká natalita i mortalita začaly snižovat. Mortalita především z důvodu nárůstu kvality zdravotní péče především o těhotné ženy a novorozence. Natalita v důsledku růstu životní úrovně, vzdělanosti.

Novomanželům se první dítě narodilo nejčastěji do roka po svatbě a běžný pár pak až do ženiny menopauzy zplodil okolo deseti dětí.²⁶ Pro rodinu bylo vítané, když se narodil chlapec. Ten byl připravován na roli muže živitele, mohl být poslán do řemesla a přišel-li věk na ženění, stačilo, aby vstoupil do sňatku s movitou nevěstou. Movitost byla chápána jako měřítko vesnické společnosti, neb každá dívka musela do manželství přijít s věnem, určitým finančním obnosem a materiálním zajištěním. To bylo zvláště pro chudé rodiny problémem, pokud měly více dcer, neboť každou musely takovýmto způsobem zajistit, navíc z ní vychovat dobrou hospodyně. Na druhé straně z hlediska prvorozenosti bylo výhodné, když se jako první narodila dcera, která mohla již v období dospívání vypomáhat matce ve vedení domácnosti, přičemž často zastávala matku při péči o mladší sourozence.²⁷

²⁴ LENDEROVÁ, Milena a RÝDL, Karel. *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. V Praze: V Litomyšli: Paseka, 2006. s. 266

²⁵ LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš, MACKOVÁ, Marie a Univerzita Karlova. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009. s. 178.

²⁶ FIALOVÁ, Ludmila. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996. Patriae. s. 167

²⁷ LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš, MACKOVÁ, Marie a Univerzita Karlova. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009. s. 182.

Rodina, v níž dítě vyrůstalo, představovala formativní rámec jeho socializace, výchovy a vzdělání. Ve vesnické společnosti docházelo k vytyčování výchovných cílů zejména u chlapců, kteří byli po celé dětství připravováni na převzetí role, jakou zastával v rodině jeho otec. V případě nejchudších vrstev obyvatelstva bylo dítě vychovááno tak, aby co nejdříve začalo pracovat a zajišťovat pro rodinu obživu.²⁸ Dívky byly vychováány tak, aby představovaly vhodné kandidátky do manželství. Důraz byl u všech dětí na venkově kladen zejména na fyzickou zdatnost, aby v dospělosti zvládaly náročné domácí, polní a řemeslné práce.

Mimo rodinu představovala další formu výchovy zejména škola. Zde ovšem narážíme na problém, kdy byly děti častěji využívány jako pracovní síla. I z tohoto důvodu docházelo mnohdy k zanedbávání školního vzdělávání, jež bylo zprvu vedeno v rámci závazné vzdělávací povinnosti, nikoli povinné školní docházky, k jejímž porušování ale docházelo i po jejím definitivním uzákonění roku 1869.²⁹ Škola narušovala zavedený koloběh zemědělského roku a pro mnohé rodiče představovala rozbíječský prvek tradičního uspořádání. Ignoraci školní docházky se sice v průběhu 19. století podařilo téměř vymýtit, a sice zásluhou vesnických autorit, jakými byli zejména faráři a učitelé, tlak na dítě víceméně nepolevoval. V novele Hasnerova školského zákona z roku 1869, která proběhla roku 1883, existovaly úlevy pro sociálně slabé rodiny, jež umožňovaly docházku do škol ukončit stále ve 12 letech. Ustoupilo se také zemědělství, kdy směly být děti v době žní uvolněny na práci již od šesti let věku.³⁰

Přesto tento zákon zúžil nastavené mantinely vzdělávání. Třídu učil zpravidla jen jeden učitel. Náboženskou výuku zajišťovali buď faráři nebo, zvláštní učitelé. Ta byla navíc všeobecně přijímána jako zcela přirozená součást mravní výchovy a patřila mezi povinné předměty.

5.2. Společenské problémy s dopadem na dítě

V naší práci budeme i zkoumat, zda se při výstavbě dětských postav projevují specifické společenské problémy, jež životy mnoha dětí a jejich okolí výrazně ovlivnily. Nyní se jen výčtově zmíníme o nalezcích, nemanželských a osiřelých dětech a o dětské úmrtnosti.

²⁸ LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš, MACKOVÁ, Marie a Univerzita Karlova. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009. s. 182

²⁹ Tamtéž. s. 198.

³⁰ Tamtéž. s. 201

5.2.1. Nalezenec

Nalezencem se rozumí dítě odložené matkou, nejčastěji se k odložení dítěte matka uchýlila v případě, nemanželského početí dítěte či z hmotných důvodů, přičemž dítěti však nechtěla přivodit smrt, nýbrž docílit toho, aby jej někdo v brzké době našel. Snahou ze strany úřadů však bylo zachránit co nejvíce takových kojenců, proto bylo přistoupeno k sankcím za odložení dítěte. Pokud bylo dle předpisu odevzdáno do nalezinice, trest nehrozil žádný, pokud bylo jiným způsobem odloženo, hrozila trestní sazba. Zároveň se rozvíjela snaha zajistit takto nalezeným novorozencům alespoň dočasnou řádnou výchovu do 6 let. Po dosažení tohoto věku se dítě vrátilo zpět do nalezinice či jiného ústavu.³¹

Vedle nalezených dětí byly do nalezinců přijímány i děti opuštěné či kojenci, jejichž matka zemřela a otec se o ně nedokázal postarat.³² Již v kojeneckém věku byly někdy tyto děti rovněž předávány pěstounům (kojící ženy, které je živily spolu se svým dítětem) a péči o ně hradil stát.

5.2.2. Nemanželské dítě

Ne všechny děti přicházely a přichází na svět v úplných rodinách. Častokrát se stane, že se dítě narodí, přičemž jeho otec zůstává neznámý. Z příkladů z minulosti víme, že být nemanželským dítětem znamenalo velký handicap alespoň po dobu dosažení dospělosti, avšak někdy i nadále, ač například patentem císaře Josefa II. z roku 1787 byly nemanželské děti zrovnoprávněny s manželskými. V průběhu 19. století počet nemanželských dětí narůstal a k jeho konci se narodilo až 15 % dětí mimo manželství. Takové děti patřily většinou později se svými matkami k chudině, neboť povětšinou neexistoval relevantní živitel, který by je hmotně zajistil. Možnost, že by matka i s dítětem zůstala u svých rodičů, nebyla příliš obvyklá. Z obavy ústrků a posměšků, které by matku s nemanželským dítětem – „panchartem“ pravděpodobně potkaly, se matka dítěte raději vzdala. Nemanželské dítě bylo vnímáno jako veliký poklesek pro ženu a degradoval její postavení.³³

³¹ LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš, MACKOVÁ, Marie a Univerzita Karlova. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009. s. 267

³² LENDEROVÁ, Milena a RÝDL, Karel. *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. V Praze: V Litomyšli: Paseka, 2006. s. 271

³³ Tamtéž. s. 271

5.2.3. Úmrtí dítěte

Velmi častým jevem byla dětská úmrtnost. Poněvadž však byla velmi obvyklá, lidé se s ní smířovali a brali ji jako přirozenou součást života, ač byla sebevíce traumatizující. Ostatně samotný porod byl velmi komplikovaný jak pro novorozence, tak zejména pro matku.

Důvodnost dětského úmrtí se ale nevztahovala pouze k porodu, ale i k podmínkám, do nichž se dítě narodilo. Pakliže mělo být nemanželským, matky se často uchýlovaly k zabití novorozence. Důležitou roli v osudu dítěte hrála i hmotná zajištěnost jeho rodičů. Pakliže však tyto problémy neexistovaly, dítě stále nemělo takřikajíc vyhráno. V 19. století byla dětská úmrtnost často spojována s chorobami, jakými byly neštovice, černý kašel, tuberkulóza, záškrť, úmrtnost ovlivněna i chorobami typu černého kašle, neštovic, záškrty, zápalu plic, ale i obyčejného nachlazení či na jiné infekční nemoci. Svou roli v tomto ohledu sehrávala i nepřilíš rozvinutá lékařská péče zejména na venkově, kde péči o matku a novorozence zastávaly především porodní báby. Na lékařskou péči v chudých rodinách chyběl dostatek finančních prostředků. Existovala tak v podstatě velmi malá šance, že se dítě dožije bez úhony desátého roku života.³⁴

5.2.4. Osirelé dítě

Sirotkem se dítě stalo, pokud mu zemřeli oba rodiče a zůstalo tak samo. Protože ale byla žena v 19. století nebyla rovnoprávná s mužem, za sirotka se považovalo i dítě, jemuž zemřel jen otec. V takovém případě byl dítěti stanoven poručník, ale matka se o něj starat mohla.

Odlíšný případ byl takový, kdy se jednalo o osirelé, navíc nemajetné dítě. V tomto případě se o něj měla povinnost postarat domovská obec, k čemuž mohla využít tří možností – přidělit dítě do trvalé pěstounské péče, přidělovat dítě rotačně do jednotlivých rodin v obci nebo jej dát do sirotčince.³⁵ V každém případě musela na sirotka finančně přispívat. Paradoxem bylo, že sirotka se v hojně míře ujímaly rodiny chudé a nemajetné s vícero dětmi. Příspěvek na sirotka totiž činil často jediný finanční příjem takových rodin. Postupné přidělování dítěte do jednotlivých rodin bylo horší, záleželo na každé rodině, jak dítě přijme a jaké mu poskytne podmínky pro život. V tomto případě se mnohdy se sirotky jednalo na úrovni hospodářského zvířectva a životní podmínky takového dítěte byly nuzné.

³⁴ LENDEROVÁ, Milena a RÝDL, Karel. *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. V Praze: V Litomyšli: Paseka, 2006. s. 286

³⁵ Tamtéž. s. 287

5.3. Dítě jako literární postava

Postava je jedním ze tří základních prvků konstituujících příběh. Vzájemnou interakcí vytváří komplexní literární obraz s širším významem než jen jako chronologicky uspořádaný řetězec událostí. Příběh vyžaduje potřebu být předán dál. Základním typem recepcce příběhu je narace, kterou autor předává události čtenáři prostřednictvím vypravěče. Očekávaným výstupem konstrukce příběhu je přiblížení výchozí situace, která se v průběhu vyprávění příběhu nezvratně změní. Vypravěč plní v příběhu konstrukční funkci a řídí celou výstavbu textu.³⁶

Autoři realistické tvůrčí metody podávali o každé postavě komplexní popis.³⁷ Důležitým prvkem výstavby postav je jejich jméno, jež udává jejich charakter a identitu. Pro postavy může být použito i oslovení používané většinou jinými postavami, čímž se spouští vzájemná komunikace postav.³⁸ Čtenář skrze jednotlivé postavy a jejich komunikaci následně interpretuje fikční svět a jeho prostředí analyzuje.³⁹

U Raise a Novákové budeme především sledovat, jakou roli má dětská postava v naplňování tématu jejich jednotlivých povídek. Úlohy dětských postav se u obou autorů různě mění a spolu s tím se mění i jejich funkce. Proto jsme pro analýzu dětských postav vytyčili tři základní hlediska, s nimiž budeme při analýzách uměleckých textů pracovat.

Z prvního hlediska budeme zkoumat, zda dítě plní funkci hlavní postavy a zda je děj konstrukčně podřízen její výstavbě. Z druhého hlediska je dětská postava podpůrným motivem v charakteristice jiné postavy. Kromě těchto dvou hledisek jsme vytyčili ještě třetí, kdy dětská postava slouží ke zvýraznění obecnějšího společenského problému.

Po zdokumentování jednotlivých společenských problémů, které na děti doléhaly a vytyčení jednotlivých hledisek zkoumání dětských postav již můžeme přistoupit k samotné analýze uměleckých textů Karla Václava Raise a Terézy Novákové.

³⁶ DOLEŽEL, Lubomír. *Narativní způsoby v české literatuře*. Praha: Český spisovatel, 1993. s. 10.

³⁷ Tamtéž. s. 89.

³⁸ HODROVÁ, Daniela. *--na okraji chaosu--: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2001. s. 519

³⁹ DOLEŽEL, Lubomír. *Narativní způsoby v české literatuře*. Praha: Český spisovatel, 1993. s. 11.

6. Dětské postavy a jejich funkce ve vybraných povídkách K. V. Raise

V případě Karla Václava Raise nepracujeme s uceleným souborem jeho povídek, nýbrž s výběrem z povídkového díla, kde námi vybrané povídky spojuje z literárního hlediska jeden hlavní znak – zájem o dítě. Vybrané povídky jsou tedy sdruženy podle toho, jaký prostor autor dětské postavě v příběhu vyčleňuje, jakou v něm sehrávají roli a jak jsou děti do příběhu nasazovány. Z tohoto důvodu jsme vybrali povídky *Smrt na samotě*, *Konec života*, *Vnouče*, *Poslední radosti* a *Bez práva*.

Smrt na samotě prvně vyšla v časopise *Vesna* roku 1888. Povídka *Konec života* vznikla roku 1889 a autor ji otiskl o rok později v časopisu *Květy*. Povídku *Vnouče* napsal Rais roku 1892 a v roce následujícím vyšla v časopise *Lumír*. *Poslední radosti* byly sepsány roku 1894 a ještě v tomtéž roce byly otištěny tamtéž. Jedna z nejrozsáhlejších Raisových povídek *Bez práva* byla publikována roku 1911 v časopise *Zvon*, napsána byla o rok dříve.⁴⁰

Dobově příznačným úkazem bylo otištění povídek nejprve v časopisech, mnohem později byly přiřazeny do jednotlivých povídkových souborů. Pověšili jsme si navíc, že autor posílal své povídky k otištění do beletristických časopisů, jejichž redaktoři patřili do okruhu konzervativnějších autorů. Nicméně *Smrt na samotě* byla později vřazena do souboru *Doma: verše, vzpomínky a povídky* (1903). Povídku *Konec života* zařadil Rais do sbírky *Výminkáři* (1891). Povídku *Vnouče* autor prvně zařadil do souboru *Mezi lidmi* (1898), později ji však vložil do sbírky *Rodiče a děti*. *Poslední radosti* přidal ke sbírce *Za světem* (1896), povídku *Bez práva* nalezneme ve sbírce *Trochu vřesu* (1919).

Nyní se pojdme podívat, jaké dětské postavy Rais zobrazuje a jaké poselství nám jejich prostřednictvím sděluje.

6.1. Smrt na samotě

V chronologicky nejstarším námi sledovaném díle nesoucím název *Smrt na samotě* nás vypravěč zavádí na Hlinecko. Vypravěč je stylizován jako znalec kraje a lidí, nejspíše učitel. Pravidelně vyráží na procházky po okolí a sděluje nám, co vidí kolem sebe. Sleduje a situace, jimiž je svědkem, čtenáři tzv. načrtává. Tento příběh je tedy vlastně črtou⁴¹ z venkovského

⁴⁰ RAIS, Karel Václav a Robert ADAM. *Povídky*. Brno: Host, 2013. Česká knižnice (Host)., s. 489

⁴¹ MOCNÁ, Dagmar a PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literární žánrů*. Praha: Litomyšl: Paseka, 200. s. 89

života, v níž se projevuje dobový problém dětské úmrtnosti v nemajetných rodinách. Vypravěč je zde svědkem situace v osadě Čertovina, kde žije rodina *Jozkových*, jež se v příběhu nachází uprostřed podzimních polních prací. Jelikož je postava vypravěče součástí děje, jedná se o vypravěče homodiegetického.

Jozkovi mají tři děti; nejstaršímu *Vénovi* je šest, prostřední *Lidce* nejspíše čtyři, nejmladšímu *Pepkovi* necelé tři roky. Vypravěč je zachycuje jako bezstarostně hrající si na trávníku mezi chalupou a polem, s nimi je ještě chlapec z vedlejší osady osmiletý *Toník Vondráček*, od chalupy je sledovala jejich prabába. První část příběhu se nese v bezstarostném duchu.

Druhá část je líčena ponuře a s časovým odstupem. Kvůli špatnému počasí si vypravěč musí odepřít své vycházky. Zároveň tento odstup slouží pro urychlení děje. Když jednoho dne vypravěč vyrazí, potká na cestě *Jozku* z Čertoviny. Během hovoru se vypravěč dovídá o tragédii, která se v *Jozkově* rodině stala. Nejsme jejími přímými účastníky.

„Do města jdete, do města?“ ptal jsem se.

„Do města!“ odpověděl krátce.

„A nač to prkno?“

„K Šotolovi.“

Šotola byl ve městě truhlářem.

„Čehopak tak nutně v domácnosti potřebujete, že jste se ještě dnes vydal?“

„Truhličku!“

Zachvěl jsem se. „Truhličku – a komu?“

„*Lidce*, chudince.“

„*Lidce*! A co se jí stalo?“

Jozka pokrčil rameny...⁴²

⁴²RAIS, Karel Václav a Robert ADAM. *Povídky*. Brno: Host, 2013. Česká knižnice (Host). s. 42

Prostřednictvím dialogů se vypravěč dovídá, co se u Jozků stalo a jak se snažili najít východisko ze vzniklé situace; požádali o pomoc léčitelku *Šámalku*, posléze lékaře z města. Rozhovor pokračoval takto:

„...Cestou jsem pro Boha prosil, aby dítěti pomohl. Usmál se a povídal, že by rád, že předepsal to nejlepší. Ptám se, co dítěti je, a tu mi nemoc jmenoval. Ale kdež já to pamatuji.“

„Snad ne diftérie?“⁴³

„Nevím, snad to tak jmenoval. Ale povídal mi, že ty druhé se nejspíše také rozstůňou, že se v takovém případě mají dáti z domu. Kam bychom je, bože, dali? K Vondráčkům je dát nemůžeme, vždyť Toník k nám teď také nesmí. ...“⁴⁴

Z dialogu je cítit bezmoc rodičů nad tragédií v podobě smrtelné infekční nemoci, jež postihla jejich dcerku a nejspíše postihne i jejich chlapce, přičemž je nemůžou od nemocné sestry izolovat.

Následujícího dne se mezi *Jozkou* a vypravěčem opakovala analogická situace. *Jozka* se vracel z města s dvěma rakvičkami bíle natřenými. Vypravěč se ho zeptal:

„Již také Pepek?“

Tiše přisvědčil. „A Věna nevydrží ani do rána. Truhlář má již všechno připraveno. Musím běžet, ještě v noci musím Toníkovi dodělat boty, bude u nás groše potřeba.“⁴⁵

A opravdu všechny tři děti Jozkových zemřely během dvou dnů na záškrť. *Otec Jozka* musel urychleně dodělat boty jejich kamarádovi, aby za ně dostal peníze alespoň na důstojný pohřeb svých dětí.

Pasivní smíření rodičů a staré babičky s úmrtím tří jejich dětí a pravnoučat zachycuje poslední výjev z povídky, kdy vypravěč příštího jara vyšel na procházku k Čertovině, kde opět spatřil manžele Jozkovy při orbě jejich políčka, u okna stařenku, avšak, jak poznamenává: „na trávníku bylo mrtvo.“

Tento příběh je z hlediska dětských postav konstruovaný tak, že úmrtí tří dětí stojí mimo jeho hlavní těžiště. Jejich nemoc a úmrtí jsou pouze předmětem výše uvedených dialogů mezi

⁴³ Diftérie = záškrť

⁴⁴ RAIS, Karel Václav a Robert ADAM. *Povídky*. Brno: Host, 2013. Česká knižnice (Host). s. 42

⁴⁵ Tamtéž. s. 43

vypravěčem a *otcem Jozkou*. Tři děti, které v průběhu děje postupně zemřou, neplní funkci hlavních postav, nýbrž funkci podpůrnou pro vystižení následného autorova záměru.

Jejich osud a popisované utrpení je totiž spouštěčem pointy v závěru příběhu, kde do popředí vystupuje postava *Toníka Vondráčka*. Z první části příběhu není úplně jasná jeho úloha. Zprvu působí nevýrazně, ale právě tuto postavu nechal Rais projít největší proměnou, přiřkl ji funkci postavy hlavní v úplném závěru črty, přitom se mu podařilo ji plně vykreslit na velmi malé ploše. V první části je vyobrazen jako bezstarostný chlapec, jenž se těšil na nové boty, které mu *Jozka* vyrobí. Na toto téma s ním vede i dialog:

„Ještě neděláte?“ ptal se hošek dychtivě. Jednu ruku měl pod šlí, druhou vzadu na bedrách.

„To víš hochu, že nedělám, není pomoci, pole je přednější. Ale již se do nich dám, nechci, aby ti palce namrzly.“

„Jaké uděláte – kozinky, teletiny, nebo hověziny?“

„Hověziny budou nejlepší, nepromokají.“

„Ale poslouchejte, pěkné holínky!“ ...⁴⁶

Po úmrtí svých kamarádů, s nimiž byl jako bratr, je jeho proměna patrná. Vypravěč fakticky popisuje určitý přechod člověka z období bezstarostného dětství k dospělosti, což dokládá *Toníkův* čin při vynášení dětských rakviček z *Jozkovy* chalupy:

„Zatím si *Toník* obul nové boty, jež u kamen stály přichystány; nedíval se, mají-li podkůvky úzké, či ostré, mají-li nahoře na holínce červený pásek, nezkoušel, vrzají-li. Natáhnul si je, na hlavu si dal čepici po *Vénovi* a vzal *Pepkovu* rakvičku pod páž. Unesl ji dobře a nikdo mu v tom nebránil ...“⁴⁷

Právě motiv *Toníkových* bot prostupuje celou črtu. Význam tohoto motivu postupně zesiluje, spolu s tím se mění i jeho funkce. Jeho prostřednictvím můžeme sledovat dějový paradox podporující silný umělecký záměr ve výstavbě příběhu. Na počátku jsou nové boty předmětem *Toníkovy* radosti, po úmrtí tří dětí je *otec Jozka*, plnící funkci otce těchto mrtvých dětí, musí rychle dodělat, aby za ně utržil peníze k zaopatření pohřbu. Nakonec se funkce motivu promění ve chvíli, kdy naprosto pomine jeho původní význam. Boty měly v *Toníkovi*

⁴⁶ RAIS, Karel Václav a Robert ADAM. *Povídky*. Brno: Host, 2013. Česká knižnice (Host). s. 39

⁴⁷Tamtéž s. 45

probouzet pocity nadšení a radosti, přičemž on si je poprvé nazouvá, když jde na pohřeb svých kamarádů.

6.2. Konec života

V této povídce nás vševědoucí vypravěč vtahuje do příběhu o starém výměnkáři *Stříhakovi*, který žije v malé světničce své bývalé chalupy, kterou prodal *Tynysovým*. Setkáváme se tak s případem, kdy nový majitel kupoval často hospodářství i s výměnkáři a jeho povinností bylo se o ně postarat. Výměnkáři dostávali určitý smluvený příděl potravin z hospodářství, většinou však pouze skromný, očekávalo se v drtivé míře případů jejich brzké úmrtí. To však nebyl případ této povídky, jak se čtenář v průběhu děje dozví.

Vypravěč nám prostřednictvím charakteristiky *Stříhakových* návyků, způsobu života a dalších rysů sděluje, že *Stříhavka* je člověk pevného charakteru a neztrácí určitý životní nadhled.

*„Ale staroch má ještě pár grošů, a tak pomalu žije; těch grošů již mnoho není, jenom na krátkou dobu skromného života, ale dědeček Stříhavka je přitom vesel...“*⁴⁸

Se svou nebožkou manželkou, na níž mj. stále vzpomíná, přivedli na svět tři dcery: *Málku*, *Nanku* a *Kátli*.

Jednoho dne o Vánocích za *Stříhavkou* přijde jeho zeť *Morák* a nabídne mu, aby se přestěhoval z výminku k nim do chalupy. Během rozhovoru se dostanou k důležitému motivu stupňujícímu dramatický konflikt celé povídky. Dcera *Morákových*, *Stříhavkova* vnučka *Bára*, má nemanželské dítě, dceru, s chlapcem *Břízkem*. Z jedné strany *Bářini* rodiče ženicha své dcery a otce jejich vnoučete setrvale odmítají, dokud do hospodářství nepřinese patřičný finanční obnos, z druhé strany spílají *Báře*, že je nemravná a žije v hanbě. Nedělají to snad z důvodu chudoby. Syna přiženili do bohatého statku a vlastní majetek hodlají rozšířit výhodným sňatkem své dcery. *Antonín Morák* má čtenáři symbolizovat lakotu a touhu po penězích a majetku. Výměnkář *Stříhavka* se po rozhovoru se zetěm nakonec rozhodl k přestěhování do jeho domu, k dceři *Málce*, vnučce a pravnučce.

Po příjezdu k *Morákovým* ho přivítala vnučka *Bára* a její malá dcera *Baruška* na pradědečka zašvitořila:

⁴⁸ RAIS, Karel Václav a Robert ADAM. *Povídky*. Brno: Host, 2013. Česká knižnice (Host). s. 63

„Tak pojd'te, dědečku, k nám!“

Výměnkář sebrav všecku sílu, pozdvihl dítě a políbil je na ústa.

„Pánbíček tě pozdrav a dej ti všecko dobré, ty moje pravnoučátko!“ pravil a pokřižovav se překročil práh.⁴⁹

Z tohoto momentu můžeme usoudit navázání velmi přívětivého vztahu mezi starcem a jeho pravnučkou. Je to velmi častý motiv objevující se v mnoha Raisových prózách – spojení starých lidí a dětí, kteří v sobě nalézají důvěru, pochopení a projevují si cit. Tato skutečnost nám umožní nahlédnout do problémů a narušených vztahů v rodině *Morákových*, o nichž jsme se dozvěděli již z rozmluvy mezi *Antonínem Morákem* a *Stříhavkou*. Zároveň nasazení dětské postavy ve chvíli *Stříhavkova* příjezdu k *Morákovým* vytváří předpolí pro vyjasnění dosud neobjasněných vztahů mezi postavami.

Stříhavka totiž s *Baruškou* tráví mnoho času, *Bára* je vděčná, že se dceři někdo věnuje a projevuje k ní cit, když ona sama pro těžkou lopotu, kterou na ni otec uvalil, skoro nemůže. Svým způsobem *Stříhavka* nahrazuje pravnučce jejího otce a symbolizuje pro ni pevný bod v jejím životě. Za svého milého *Břízka* se *Bára* provdat nemůže, dokud otcí *Morákovi* nenabídne požadovanou částku jako přínos do hospodářství. *Stříhavka* oroduje u rodičů *Morákových*, aby se nad dcerou smílovali, ti jsou však neoblomní.

Zlom přijde ve chvíli, kdy se starý *Stříhavka* dozví, že *Bára* je podruhé těhotná a její otec ji krutě zbije. *Morákovým* činem a odhalením skutečnosti druhého *Bářina* očekávání vševědoucí vypravěč opět vybuduje předpolí pro další dějový spád. *Stříhavka* se totiž ocitne v psychologicky velmi vypjaté situaci. Je otřesen z nastalého stavu, zvláště poté, co zbitou vnučku nalézá na půdě a naváže s ní dialog.

„Jak se vám, dědečku, odměním, že mne máte tak v lásce!“ polohlasně promluvila *Bára* a zaškytla.

„Neplač, uslyšeli by nás – holka nešťastná!“

„Pověděli vám všecko, vid'te! Poslouchala také *Baruška*?“

„Spala, mráz ji venku omámil, usnula jako cvalík!“

„Dědečku, prosím vás, nehněvejte se na mne!“ kvílela *Bára* a starou ruku tiskla ke rtům.

„Máme se tolik rádi“⁵⁰

Báře šlo v tuto chvíli o to, aby rozhovor rodičů s dědečkem neslyšela její malá dcera. Sama si přitom uvědomuje, že jedná proti vůli svých rodičů, že je nezdárnou dcerou. *Stříhavka* se pod

⁴⁹ RAIS, Karel Václav a Robert ADAM. *Povídky*. Brno: Host, 2013. Česká knižnice (Host). s. 71

⁵⁰ Tamtéž. s. 89

tlakem této situace rozhodne se pro vlastní řešení. Vydá se k rodičům otce *Bářiných* dětí – *Břízkům*. Domlouvá starému *Břízkovi*, aby přidal synovi peněz a ten si mohl *Báru* vzít. Starý *Břízek* však taktéž neoblomně tvrdil, že nemůže synovi přidat více, neboť musí zaopatřit své zbylé děti. Následná ukázka nám odkrývá zlom, který pomohl ve zvratu téměř bezvýchodné situace, kdy *Střihavka*, starý člověk na konci života, zasáhne s dobrým úmyslem do děje, aby zajistil lepší život své vnučce, pravnučce i očekávanému dalšímu pravnoučeti.

Dědeček seděl skloněn na lavici a levicí tiskl čelo do dlaně; všecek se chvěl a žal mu škubal lícem. Náhle sáhl do kapsy, vytáhl zavírák, roztáhl na sobě kožich a řízl do švu podšívky. Pak strčil ruku pod podšívku ... a vytáhl složený papír; rychle jej rozbalil a na lavici vysázel tři stovky.

„Tu máte ty tři stovky, Václave, a bůh Vám je požehnej; měl jsem je uchystané pro konec života, ale vždyť to snad nějak protluču, tři děti mne přece uživí a po smrti jaká sláva – na suchu mne přece nenechají!”⁵¹

Pro laskavost a vidinu štěstí pro své milované daroval *Střihavka* své úspory z prodeje hospodářství zcela cizímu člověku. Otec ženicha však reaguje s obavou:

„Tak, tak, pantáto,“ zas chladně začal Břízek, „je vidět, že tu všecku chášku máte rád, ale radím vám, schovejte vy si ty tři stovky a nespolehejte na děti...“⁵²

Touto promluvou varuje starce s předtuchou, že jeho děti se o něj nakonec nepostarají.

Stařec přesto peníze vydá, následně dojde i k domluvě mezi *Břízkovými* a *Morákovými*, bude se chystat svatba.

Zdánlivé přívětivé chování ale začnou najednou projevovat *Morákovi*. Chtějí z „výměnkáře“ *Střihavky* vymámit peníze. Když ale *Morák* zjistí, že jeho tchán žádné peníze již nemá, aniž by věděl, že je předtím daroval *Břízkovi* kvůli *Bářinu* štěstí, rozezleně napsal *Málčiným* sestrám, aby se o svého otce také postaraly. *Střihavky*, který v mezidobí u *Morákových* značně sešel, se nakonec ujme jeho nejmladší a také nejchudší dcera *Kátle*, u níž tráví poslední dny svého života, byť věkem sešlý, v hlavě pomatený, nakonec díky starostlivé nejmladší dceři a jejímu manželovi *Petřivému* obklopen jejich dětmi odchází ze světa šťasten. Zde opět zdůraznění významu dětských postav jejich sblížení se starcem, svým dědečkem. Jejich upřímný vztah k němu *Střihavka* kvituje slovy:

⁵¹RAIS, Karel Václav a Robert ADAM. *Povídky*. Brno: Host, 2013. Česká knižnice (Host). s. 94

⁵² Tamtéž. s.94

„tady jsem byl rád, tady jsem byl u svých“⁵³

Starší dcery ani na otcův pohřeb nepřijdou, ba ani *Bára* s *Baruškou*, kterým stařec tolik pomohl. Sestry se však u *Kátle* domáhají dílu na skromném majetku, který po otci zbyl. I zde můžeme sledovat pointu.

Třetího dne byl z horské vísky smutný, tichý pohřeb. Z přátel v Třemešnici a na Zvlkánce nepřišel nikdo, ačkoli o tom dobře věděli. Nepřišla ani Bára, ani Václav (Bářin manžel), ani malá Baruška chudinka ...

Teprve po několika dnech poslala Nanka (Střihavkova dcera) do Borovnice posla se vzkazem, že přece po dědečkovi musilo zůstatí mnoho dobrého šatstva a prádla, aby její díl poslali...

*Kátle vyhověla sestře beze slova, učinila tak i Morákům.*⁵⁴

O starce se v poslední fázi jeho života nakonec postarala jeho nejchudší dcera. Pointa tkví v informaci, že na jeho pohřeb nedorazí ti, kterým dopomohl ke štěstí. Jeho dvě dcery se opět starají o podíl z jeho pozůstalosti, a to bez jakéhokoli projevu zármutku nad úmrtím svého otce.

Rais v této povídce ukázal na konkrétní problém českého venkova. Z našeho hlediska se domáhá práva na štěstí pro nemanželské děti. Z hlediska starců volá po zlepšení jejich konce života. Aby jejich děti nehleděly jen na majetek, který po nich po jejich smrti zůstane, ale starali se o ně láskyplně, nesobecky. Chce, aby znovu měli „srdce“. Povídka z tohoto hlediska obsahuje morální apel na společnost.

Obdobné téma jako v této povídce, Rais rozvíjí i v povídce *Poslední radosti*.

6.3. Poslední radosti

Podobně jako v *Konci života* se i v povídce *Poslední radosti* z Hlinecka setkáváme s tématem spojení starých lidí v poslední etapě života s dětmi. Obě skupiny se opět ocitají na periférii společenských vztahů. V této povídce můžeme detailně sledovat péči o dítě, dětskou přichylnost k člověku, který o něj jeví zájem, a zároveň můžeme sledovat, jak dětská postava ovlivní a v posledních chvílích změní život starému člověku, přičemž zcela změní mezilidské vztahy v rodině. Analogicky tak dojde opět ke spojení skupiny postav starců a dětí, v případě

⁵³ RAIS, Karel Václav a Robert ADAM. *Povídky*. Brno: Host, 2013. Česká knižnice (Host). s. 112

⁵⁴ Tamtéž. s. 113

této povídky však místo starého muže zaujímá prostor hlavní postavy žena – výminkářka *Trampotka*, jejíž postavu rozvíjí nečekané narození holčičky bohatým majitelům statku *Solničkovým*, kde *Trampotka* žije na výminku. K této události se v příběhu autor propracoval využitím variace homodiegetického vypravěče, jímž je reflektor. Ten je založen na principu vnímání příběhu z externí pozice, avšak s vnitřní fokalizací, která se v projevuje využitím subjektivizované er-formy. Reflektor hodnotí a popisuje situaci z hlediska jednotlivých postav, avšak er-formou signalizuje odstup od příběhu, čímž budí ve čtenáři napětí.⁵⁵ Projev vypravěče – reflektora budeme sledovat i v následujícím textu doplněném ukázkami z povídky.

Pro rodinu je nečekané narození holčičky neradostná zpráva. Dítě se narodilo s časovým odstupem od předchozích dětí, statkářka těhotenství skrývala, poněvadž otěhotněla v pozdějším věku, což bylo na vesnici vnímáno jako pochybené jednání. V polovině životní cesty řádného křesťana, v tomto případě představených vesnice, se očekával spíše příklon k zabezpečení duchovní spásy a spravedlivému uspořádání světských záležitostí než k potřebám těla. Představená se tak kvůli svému nečekanému „pozdnímu“ mateřství dostala do řeči a rozezlila své dvě starší děti, které tak byly ochuzeny na podílu z dědictví po rodičích. Z toho můžeme usoudit, proč těhotenství držela v tajnosti. Porod probíhal překotně v noci, o probíhajícím těhotenství neměl nikdo ani potuchu. *Trampotku* v noci probudilo, jak slyšela později, *několik skřeků ženského hrdla*.⁵⁶ Šla se podívat, ptala se představeného – hospodáře, co se děje, ten ji však okřikl a poslal spát.

Zrána se od nikoho nic nedozvěděla. Jen od *Emáka*, jenž na ni vyhrkl po její otázce, co se v noci dělo, jen slova: „...i hanba mluvit...!“⁵⁷ Z vyjádření *Solničky* a *Emáka* můžeme sledovat postup výstavby příběhu pohledem vševědoucího vypravěče, ale zároveň i proud vědomí u *Trampotky*. Ta si postupně z vyjádření dvou dalších postav a z nočních událostí sestavuje obraz určité situace.

Pravdu, že se představeným narodila dcera, ji nakonec řekla až sousedka *Perková*. Po jejím sdělení si výminkářka udělala konečně jasno, proč všichni, s nimiž mluvila, měli velmi uštěpačné reakce. Narození malého děvčátka nelibě nesli zejména jeho starší sourozenci – *Veruna* a *Emák*. Dívka chce ze studu ze statku odejít, *Emáka* mají brzy odvést na vojnu.

⁵⁵ KUBÍČEK, Tomáš. *Vypravěč: kategorie narativní analýzy*. Brno: Host, 2007. s. 94.

⁵⁶ RAIS, Karel Václav a Robert ADAM. *Povídky*. Brno: Host, 2013. Česká knižnice (Host). s. 389

⁵⁷ Tamtéž. s. 391

Trampotka nicméně nechápe, proč všichni k novorozenci zaujímají tak odmítavý postoj a jde se na představenou *Solničkovou* a její dítě podívat. Zde můžeme pozorovat naplňování zvykového jednání venkovské společnosti. Slušelo se, aby sousedky přišly k ženě v šestinedělí, vzdát jí čest, pochválit novorozeně a ženě zesláblé porodem tak pomoci i posilujícími potravinami, hlavně masitým vývarem. U chudé *Trampotky* jde ovšem „jen“ o slovní vyjádření vyjádření podpory a úcty.

„Pánbůh rač požeňnat. Holčička jako malina, a podívejme, co má vlásku a jaké kroucené – a to je cvalík, lidičky, to je cvalík! No Pánbůh mu dej štěstí a aby vám bylo k samé radosti!“⁵⁸

Zdá se, že stará výminkářka jako jediná má z narození holčičky opravdovou radost. Láskyplně se pak ujímá její výchovy a zpřijemňuje si s ní poslední etapu svého života. Paradoxně v této povídce můžeme kromě osudu staré ženy a její znovunalezení smyslu života v péči o malé dítě i fakt, že právě narození holčičky přineslo na statku oteplení vztahů mezi rodinou *Solničkových* a *Trampotkou*, zejména pak mezi ní a představenou, která k ní zaujme vřelejší postoj a lépe se o ni jako o výminkářku stará. Začne si jí vážit – mimo jiné i proto, že jí dítě v péči staré *Trampotky* nijak neomezuje v těžké práci na statku, kterou od ní celá rodina očekává. Výminkářka do této změny žije s hospodáři v disharmonii, překáží už tím, že svým smluvním výminkem obsadila jednu světničku, prostor, který by hospodáři mohli využít jinak, např. i pronájmem, jako podruží. Navíc nemá ani žádné příbuzné, kteří by se jí ujali, odstěhovali ji k sobě, protože její jediná dcera zemřela. Malé dítě tak působí jako původce změny vztahů v rodině.

V závěru povídky můžeme sledovat i opatrnou změnu chování starších, už dospělých sourozenců vůči malé sestře, která dostala jméno *Marjánka*. To se můžeme opět dozvědět z rozhovorů mezi *Trampotkou* a *Perkovou* i prostřednictvím vypravěče.

*I ta Veruna ho tuhle pochovala a Emák se na drobčeka taky zasměje!*⁵⁹

Konec *Trampotčiným* radostem s malou *Marjánkou* učiní její náhlá slabost a postupné chřadnutí. Kvůli nemohoucnosti se o ni již nemůže plně starat. V tomto momentu se projevuje vzájemná náklonnost staré ženy a malého dítěte, zejména přichylnost *Marjánky*, předváděná prostřednictvím vypravěče - reflektora.

⁵⁸ RAIS, Karel Václav a Robert ADAM. *Povídky*. Brno: Host, 2013. Česká knižnice (Host). s. 398

⁵⁹ Tamtéž. s. 421

*Jenom o to představenou vroucně prosila, aby jí děťátko neodnášeli a posloužili mu u ní; vždyť se již začínalo stavět, hopsat po stole a volat: Bababa!*⁶⁰

Nasazení nečekané postavy novorozeněte do tohoto příběhu znamená zásadní změnu v životě staré ženy, která se sama vlastních vnoučat nikdy nedočká, a ona tak dožívá s vědomím radosti z malého dítěte, v níž už nedoufala, a přežívala jen v očekávání smrti. Dětská postava u ní způsobí psychologický obrat a změnu náhledu na život, dává jí smysl. V očích vypravěče tak neztratila své srdce a cit, ač s trpkým životním osudem a bídou, s níž se na konci života potýkala, bylo pro ni náhlým zdrojem životní síly malé dítě.

Povídka končí *Trampotčinou* smrtí a v tomto momentu vyniká silně morální pointa celého příběhu, dokonce ještě silnější než v předchozí povídce.

Tak andělíček (tak Marjánku Trampotka nazývala) panímámy Trampotky oblažil a osvítil jí poslední dobu života. Života v opuštěnosti, v kraji přec jen nedomácím!

*Ale kdo ví, neumřela-li včas. Stává se, že lidským andělíčkům záhy spadávají křídla a narůstají růžky!*⁶¹

Dítě by zřejmě za nějaký čas bylo více samostatné a již by nepotřebovalo takovou péči, jaké se mu dostávalo od *Trampotky*. Již by zlobilo a narušila by se vztahová symetrie, jež je v průběhu děje nastolena. Možná je pravděpodobné, že kdyby dítě povyroستlo a *Trampotka* ještě žila, její vztahy se *Solničkovými* by se zřejmě znovu ochladily a ze staré ženy by se opět stala přítěž.

6.4. Vnouče

Kratší povídka, v níž Rais poukazuje na osud nemanželských dětí, je naplněna tématem zaujatosti přetavené v lidskost a přechodem společenského problému do soukromého příběhu. V úvodu je nám představena postava starého *Malivánka* a jeho ženy. Také jako v předchozí povídce je zde důležitý vševědoucí vypravěč, ale výstavba textu je založena na postupném odkrývání problému prostřednictvím dialogů.

Malivánkovi žijí sami v malém zasmušilém domku, avšak se zahradou, kterou by jim leckdo záviděl. Dětská hlavní postava však stojí zprvu mimo příběh, je pouze předmětem jeho akcelerace, prvkem způsobujícím gradaci děje.

⁶⁰ RAIS, Karel Václav a Robert ADAM. *Povídky*. Brno: Host, 2013. Česká knižnice (Host). s. 421

⁶¹ Tamtéž s. 422

Když se jednoho dne vrátí *Malivánek* domů, dojí večeri, žena na něj promluví:

„Tak představený je z Prahy doma.“⁶²

Po chvíli rozmluvy dodává:

„I chtěla jsem jen říct, že toho hochu opravdu přivezl.“

Baráčník stoje již u dveří, zastavil se, kořenku dásněmi sevřel, až se vzpříčila, a oči mu zajiskřily.

„Už jsem ti povídal ... abys dala pokoj s představeným i s klukem!“⁶³

Vypravěč zprvu nepřibližuje, koho se trpná rozprava týkala. Postava dítěte do soukromého příběhu *Malivánkovy* rodiny přichází velmi nenápadně. Čtenář má pocit, že se jedná o běžnou rozpravu o problému, který se aktérů dialogu vůbec nedotýká. Z dodatků vševědoucího vypravěče pak velmi brzy ale zjistíme, že se jedná o nemanželské dítě nezdárné dcery *Malivánkových Lojzky*, která navíc brzy po porodu zemřela. První dcera *Malivánkových Frantina* žila se svým mužem v Nymburce, kde sehnala pro svou sestru *Lojzku* místo služky v domácnosti. *Lojzka* však ze služby utekla a domů se ozvala po delší době.

Lojzka se ozvala až po nějakém měsíci; psala z Prahy, z temného domu, v němž světlo světa spatřují robata, jichž se rodiče odříkají.⁶⁴

Z tohoto úryvku soudíme, že otěhotněla nejspíše u svého zaměstnavatele. Porodila v Praze v zemské porodnici.⁶⁵ *Malivánek*, již dříve zakaboněný a paličatý, propadl emocím a na dceru zanevřel. Po pár letech však dcera zemřela.

Postava blíže nepopsaného dítěte způsobila u první dcery *Frantiny* obavu o její díl dědictví po rodičích, proto je v dopisech nabádá, aby si dítě po sestře nebrali k výchově. *Malivánek* se však k těmto pŮtkám staví netečně, dceři v dopise odpovídá:

„Poslouchej, Francka, my jsme tvou sestru z domu neposílali, my ji nelákali, mohla tu být ještě. Co pořád o tom dítěti? Neboj se, že ti někdo vezme, co ti patří, ale čekej, až nás zahrabou:

⁶²RAIS, Karel Václav a Robert ADAM. *Povídky*. Brno: Host, 2013. Česká knižnice (Host). s. 349

⁶³ Tamtéž s. 349

⁶⁴ Tamtéž. s. 353

⁶⁵ Zemská porodnice U Svatého Apolináře (známá jako Porodnice U Apolináře) je zdravotnické zařízení a budova na pražském Novém Městě, v Apolinářské ulici.

*já taky dřív nic nedostal. To je pravda, dvě dcery jsme měli, ale ty tátu a mámu neměly v srdci žádná. Ted' už máme jen jednu, o druhou jsme přišli!*⁶⁶

Z promluvy v dopise je patrné *Malivánkovo* rozhořčení nad jednáním dcer. Neschvaluje ho a nijak nehodlá řešit jeho následky. Odmítá se přihlásit ke svému vnoučeti, které se nenarodilo v manželství, což je doložitelné v následujícím úryvku:

...po letech přišel představený se zprávou, že se má obec ujmouti šestiletého dítěte po Aloisii Malivánkové, příslušné do Doleni.

*„Co to chodíte povídat mně, vy jste obec, a ne já, mně jedna dcera umřela, druhá je u Nymburka, tak co!“*⁶⁷

Rozdílný názor ovšem zastává *Malivánková*, která by se svého vnoučete nejraději ujala, velmi ji zraňuje, že netečný postoj k vnoučeti, které již do jejich vesnice představený z Prahy přivezl, dávají za vinu jí. Tyto rozdílné názory můžeme dokladovat i pomocí různě se měnících pojmenování jejich vnuka. Zatímco *Malivánková* užívá označení *hoch*, *Malivánek* oproti tomu užívá označení *skrčenec*, *kluk*, *kluk skrčený*, ...

Když osiřelý vnuk *Malivánkových* přijel do vesnice, mělo dojít k licitaci⁶⁸ a jeho přidělení do jedné z rodin, která se o něj za peníze bude starat. Do *Malivánka* se opřeli sousedé – *obchodník Vraštil*, *kmotr Škutina*, *tkadlec Můra* – vyčítali mu nezáměrně o vnuka s připomínkami typu:

„...je jako koňadra, celý po vás, rod se nezapře.“

„...za pár grošů Vám ho vychovají jiní a vy nic...“

Tak dítě nevědomky způsobilo rozmlíšku *Malivánka* s venkovským společenstvím. Sousedé se tu snaží apelovat na *Malivánkovy city*, je jim hoča líto. Poukazují přitom na sociálně přijatelný fakt, že by dítě měli vychovávat jeho pokrevní příbuzní.

O malého chlapce projevuje zájem *ponocná*, jež má doma v licitaci již dvě přidělené děti a za starost o ně dostává peníze od obce peníze. Pro „obecní děti,“ které už vychovává, nakupuje v neděli po mši drobné sladkosti. Tím demonstruje, že jí na těch dětech přece jen záleží a dokáže se o ně postarat. Zde nastává kontrast mezi chováním pokrevních příbuzných a nepříliš majetné ženy, která cit najevo dává, zatímco vlastní rodina prozatím ne.

⁶⁶ RAIS, Karel Václav a Robert ADAM. *Povídky*. Brno: Host, 2013. Česká knižnice (Host). s. 353

⁶⁷ Tamtéž. s. 353

⁶⁸ Licitace = dražba, přihazování, oceňování závazku

Malivánek se chová až pobouřeně, přesto u něj však nakonec nastanou výčitky svědomí, nechá se i nalomit poznámkami svých sousedů, a ještě před licitací se jde na chlapce podívat k *představeným*. Zde poprvé spatří svého vnuka snědých tváří, zavalitého a hrajícího si v hloučku s dvěma dalšími dětmi *představených*. Postupný nárok ke sblížení děda a vnuka zde autor umocňuje i strategicky nasazeným faktem, že se právě v této situaci *Malivánek* poprvé dozví chlapcovo jméno – vnuk je totiž pojmenovaný po něm:

„*Jak jste mu teď říkali?*“

„*Váša – Váša*“⁶⁹

V rozhovoru s představenou prohlásí, že si chlapce k sobě přece jen vezme, což znamená úlevu skoro pro všechny zúčastněné. Chlapec je přece jen trochu ostýchavý a když k němu jeho dědeček přistoupí s oznámením, že půjde k němu domů za babičkou, přikrčí se ke stěně. Zde opět můžeme sledovat další předpolí pro změnu pojmenování *Váši* v závěru povídky. Zároveň sledujeme rozpačitost z prvního setkání dědečka a vnuka – oba jsou ze setkání nervózní, *Malivánek* je až roztržitý. Další posun ale umožní *představená*, jež na *Vášu* promlouvá:

„*I neboj se, blázínku, vždyť je to dědeček, vid', že jsem ti povídala, že přijde? Teď hezky jdi s ním...*“⁷⁰

Šli spolu vesnicí a *Malivánek* přitom *Vášovi* podstrkává ořechy. Navazuje s ním již důvěrnější vztah. Po příchodu domů vstří chlapce do světnice, kde *Malivánková* zrovna zatápěla, aby ohřála oběd, se slovy:

„*Tak tady máš toho kluka skrčeného – toho Malivánka – tady ti ho vedu...*“⁷¹

Když si jeho žena prohlížela svého vnoučka, dědovi po tvářích stékaly dvě slzy. Zde si opět všimneme změny pojmenování chlapce. *Malivánek* si vůči němu stále udržuje odstup (kluk skrčený), ale druhým označením (nazve jej jako Malivánka) již předesílá, že jej bere za svého a postará se o jeho výchovu. První označení – kluk skrčený – již v sobě nese jiný emoční rozměr než na počátku povídky.

Závěr povídky je šťastný ve smyslu, že starý *Malivánek* pochopí, že jeho vnouče nenese vinu za nezdárný poklesek a brzký konec života jeho matky. Slituje se nad ním a otevře mu své srdce. Pointa v závěru tohoto příběhu je jednoznačná. Když se *Malivánek* ujímá vnuka, zaštití se obecně přijatelnými fakty poukazujícími k soucitu, což nakonec přejde v otevřené projevení

⁶⁹ RAIS, Karel Václav a Robert ADAM. *Povídky*. Brno: Host, 2013. Česká knižnice (Host). s. 360

⁷⁰ Tamtéž. s. 361

⁷¹ Tamtéž. s. 361

citů ze strany *Malivánkové*, jež dosud trpěla manželovou neústupností a dosud nemohla vnuka přijmout.

6.5. Bez práva

Téma epistolární povídky *Bez práva* je obsaženo už v jejím „mluvícím názvu“, který se vztahuje k dětské „postavě“, která v textu vůbec nevystupuje, jen se tu o ní intenzivně hovoří, ač není vůbec nijak charakterizována, ba je naprosto odosobněna – před svým narozením i po něm. Příběh je nám zprostředkován skrze fiktivní dopisy, které si vyměňovaly dcery se svou matkou a otcem v průběhu jejich pražské „zkušené“, tedy poté, co odešly sloužit do pražských rodin. V subjektivně laděných listech jsou záměrně řazeny banality vedle útržků mrazivých situací, svědčících o tom, jak různé typy zúčastněných osob mohou přistupovat k nechtěnému dítěti. Všechny informace, často náznakové a neúplné, jsou tedy podávány v jedné hodnotové úrovni a záleží i na recipientovi, jak si celou linii děje poskládá a jak bude vnímat skrytý plán výstavby celé povídky, zda rozpozná jeho hořkou ironii.

Dopisy si vyměňují dcery *Anna a Lojzicka Zendulkovy*, pracující jako služebné v lépe situovaných domácnostech v Praze, se svými rodiči, *Aloisii a Janem Zendulkovými*. Oběma dívkám se nevede špatně. *Lojzi* nadbíhá v jejich kruzích velmi atraktivní mládenec *František Hulač*. V dopisech je charakterizován jako pohledný až neodolatelný. Mimo jiné je tématem mnoha dopisů, jež si vyměňuje *Lojzina* sestra s matkou a obě společně doufají, že *Lojzi* má rozum a ví, jak se chovat. Mládenec je nejspíše záletník, což nám zprostředkovává sama *Lojzi* v dopise adresovaném jemu: *...já jsem včera všechno viděla. Já tobě viny nedávám, ale ta Pepina, ta je pěkná. Co ona tě chce od mého srdce odtrhnout?*⁷² Otáčí se za každým děvčetem, tváří se jako znalý světa, ale na vážnou známost ještě není připraven, jak *Lojzi* pravděpodobně varuje i její zaměstnavatelka. Tyto nuance v dopise podkryvá blíže její sestra *Anna*.

*Je to velký pašák a holky jsou do něho celé pryč. On prý sám říká: To bych byl blázen, když se za mnou plašej, abych nebral.*⁷³

*Její milostpaní je na ni trochu rozmrzelá, včera mi povídala: Milá Ančo, Lojzi je zas už ve větru, já nevím, jak to s ní bude, je celá vrtohlavá.*⁷⁴

⁷² RAIS, Karel Václav a Robert ADAM. *Povídky*. Brno: Host, 2013. Česká knižnice (Host. s. 458

⁷³ Tamtéž. s. 458

⁷⁴ Tamtéž. s. 458

Lojzi mu ve svém pobláznění nakonec neodolá, otěhotní s ním a z dopisů je patrné, že poté milencův zájem rychle klesá:

Milá Lojzi!

Prosím Tě láskavě, abys odpustila, že se pozejtří zase nemůžeme sejít, oni moji páni kolegové chtějí, abych s nimi jel do Radotína, a já to těm pánům odepřít nemůžu. To by byla velká urážka....

Z těchto slov můžeme odvodit, že *Lojzčin* mládenec se dalšímu setkání vyhýbá. *Ona naléhá, aby se setkali*, on však s největší pravděpodobností nechce přijmout zodpovědnost za dítě, které s ní očekává, a raději hledá poněkud nevěrohodné ospravedlnění své lehkomyšlnosti a nezájmu. Ukazuje jí, jak málo pro něj znamená, když nadřazuje zábavu s kumpány před povinnostmi.

Dopis končí slovy:

Tak servus, Lojzi, brzy se zas uvidíme. Takové sedmiboletné nemiluju. Libá tě...⁷⁵

Tímto závěrem *Lojzce* naznačuje, že už ji nemiluje a nelíbí se mu.

Lojzina sestra *Anna* pak následně poslala rodičům do Uhlířova dopis, v němž jim oznamuje, že *Lojzi* porodila dítě. Zde se naplno odkrývá další plán povídky subjektivizovaný z hlediska jednotlivých postav, jež nám své myšlenky, úvahy a záměry odhalují prostřednictvím soukromých listů. V tomto tkví výtěžnost a zajímavost povídky.

Zejména se setkáváme se strachem matky *Zendulkové* z pomluv a veřejného pohoršení, kdyby se zpráva o nemanželském dítěti a poklesku její dcery rozšířila po vesnici, v níž *Zendulkovi* žijí. Důvod je prostý. Sama totiž v dopisech svým dcerám ráda pomlouvá své sousedy.

„Ta Pepka Bejšovcova přišla zas, bílé šaty měla samé vložky, frizúru jako Babylón, hodinky s řetězem, ale žádný si jí skoro nevšiml. Ona dělá dámu, jako by každý nevěděl, odkud je a z čeho to ve Vídni na sebe nakoupila.“⁷⁶

Kdyby se někdo dozvěděl o poklesku její dcery, nemohla by pomlouvat, naopak by se předmětem pomluv stala ona sama. V dalším dopise nabádá *Annu*, aby sestře pomáhala, neboť nikoho jiného v Praze nemá, ovšem opět z důvodu, aby dceru nenapadlo přijet s dítětem domů.

⁷⁵ RAIS, Karel Václav a Robert ADAM. *Povídky*. Brno: Host, 2013. Česká knižnice (Host). s. 460

⁷⁶ Tamtéž. s. 448

*Kdyby ten její přišel a pořádně se zachoval, jak se sluší a patří, byla by z dítěte radost, ale co se stane jinak, nevím. Domů s tím ted' Lojzi nesmí, to by ji snad táta zabil. Povídal: To ať ji ani nenapadne, vejít mi do stavení!*⁷⁷

Na *Lojzi* se kvůli dítěti utrhne i její švagrová *Berti*. Sama měla s *Lojziným* bratrem nemanželské dítě, avšak ten ji neopustil. Nad *Lojzi* se tak povyšuje.

*Vidíte, jak to je, on Pán Bůh každou vidí. A to já jsem to na taková místa nepřivedla jako Vy, já jsem měla svého Antona, věděla jsem, že je pořádný člověk, nemusela jsem to pak lidem zapírat, a když přišla má hodinka, nebyla jsem u cizích lidí, ale Anton byl u mne v našem kvartýru.*⁷⁸

Lojzčin narozený syn chřadl a nakonec zemřel. Když by s ním dcera přijela domů nebo by se zpráva o jejím dítěti rozšířila, ohrozilo by to postavení celé rodiny a uvrhlo by to na ni hanu. Nejvíce je úleva cítit ze slov *Zendulkové*, jež vychovávala dcery k sobeckosti a pomlouvачnosti. Její úlevu a skrytý záměr ve výchově dokládá následující pasáž:

*...a děkuju Bohu, že další trápení od nás odvrátil. Hošíčka jsem taky tuze litovala a oplakala jsem ho. Ještě Boha prosím, aby se už žádná hanba nestala. Lidé jsou ted' tuze jeden na druhého. Naše přátelství by se smálo, protože je plno závisti, a u *Bejšovců*, u *Pecinů*, co by bylo pošklebků.*⁷⁹

Zajímavá je však *Zendulkova* reakce. Zprvu k dceři za její poklesek zaujímá odmítavý postoj, ale ponenáhlu otočí, zjistí, jakých hodnot by se zastával, když to právě narozené dítě bylo ubohé a bez práva – stahuje se do sebe.

*...tatínek je pořád stejný, skoro nemluví a zdá se mi, že hodně sešel. Když jsem mu povídala, že dítě je špatné a snad nevydrží, vyplil se a povídal: Ted' čekají, aby ještě i to dítě šlo – hřích na hřích! Inu je to pravda, ale co by si s ním *Lojzička* počala, kdyby si ji ten člověk nevezal...*⁸⁰

Ze všech postav v povídce se však nikdo necítí být provinilý za situaci, která se *Lojzce* přihodila, zejména ani nerozvážný otec dítěte se neměl k přijetí odpovědnosti, místo toho si raději nezávazně užíval dál.

⁷⁷ RAIS, Karel Václav a Robert ADAM. *Povídky*. Brno: Host, 2013. Česká knižnice (Host). s. 466

⁷⁸ Tamtéž. s. 467

⁷⁹ Tamtéž. s. 475

⁸⁰ Tamtéž. s. 471

V závěrečném psaní dcerám do Prahy se *Zendulková* opět vrací ke svým obvyklým tématům pomluv a sobeckosti. Zvláště se snaží *Lojzi* přimět, aby nenechávala svého svůdce jen tak být, alespoň pro peníze za věnec na pohřeb dítěte.⁸¹

Dětskou postavu zachycenou v této povídce potkal ze všech Raisových dětských postav osud snad nejkrutější. Byl to chlapec narozený jako nemanželské dítě k veliké nelibosti dalších postav. Smutný osud této postavy je nejlépe vyobrazený právě dopisní formou, v níž se sobectví a lhostejnost k ní projevuje zapadnutím jejího významu mezi běžné promluvy. Závěr povídky vyniká opět svou pointou. Když dítě zemře, je to zejména pro jeho babičku úleva. Nepřijde do řeči, zato v závěrečném dopise ještě více zvýrazní své pokrytectví, když ze zemřelého vnuka učiní prostředek k vydělání peněz na pokrytí nákladů pohřbu.

Raisovy povídky nám po analýze z literárního hlediska vydávají obraz dětských postav, jejich výstavbu a důležitou funkci v rámci jednotlivých příběhů, než by na první pohled bylo zřejmé. Rais prostřednictvím vypravěče velmi důmyslně konstruuje dětské postavy ze tří hledisek. Z prvního hlediska vystupuje dítě jako postava, jež v příběhu sehrává rozhodující roli. V tomto případě se jedná především o *Tonika Vondráčka ze Smrti na samotě*. Zpočátku je zachycen velmi neurčitě, aby na něj vypravěč v závěru strhl veškerou pozornost, kterou doplňuje motivem jeho nových bot a chlapcovou psychologickou proměnou z dítěte v dospívajícího chlapce.

Dalším typem u Raise je dětská postava sloužící jako podpůrný motiv pro vykreslení charakteru jiné postavy. Postavy starých výměnkářů *Stříhavky* a *Trampotky* rozvíjí postavy malých dětí, *Barušky* a *Marjánky*. Probouzí v nich radost ze života a chuť žít. Zároveň ale malé děti rozvíjí i další postavy, ba dokonce i nenarozené děti, které nemůžou do zachycovaných příběhů nijak zasáhnout, slouží k vykreslení povahy jednotlivých postav. Příkladem nám může být druhé *Bářino* těhotenství v povídce *Konec života*. Fakt, že *Bára* je podruhé těhotná, ale ještě není vdaná, vyprovokuje jejího otce k tomu, aby ji surově zbil. Tímto činem se vyprofiluje jako násilník. Kdo je ale ten správný? *Bára*, která vědomě hřeší a je nemravná, či její otec, který po ní chce, aby dodržovala mravní zásady... Morální vyznění této povídky spěje nakonec k jednotlivci, aby sám rozřešil otázku, které názory a činy odmítnout, jiné naopak podporovat.

⁸¹ RAIS, Karel Václav a Robert ADAM. *Povídky*. Brno: Host, 2013. Česká knižnice (Host). s. 476

Sklony k majetnictví a lakomství pro změnu vyvolá malá *Marjánka* u své sestry a bratra už jen svým narozením. *Zendulková* v povídce *Bez práva* představuje pokrytectví a lhostejnost vůči úmrtí svého nemanželského vnuka, zatímco ve starém *Malivánkovi* v povídce *Vnouče* se k osiřelému vnukovi probouzí soucit. Můžeme zde pozorovat rozdíl v chování obou postav. Vnuk *Zendulkové* zemřel brzy po porodu, tedy v kojeneckém věku, přesto se její manžel zachoval úplně jinak. Uzavřel se do sebe, protože si vlastně nepřál, aby dítě zemřelo, když neneslo za nic vinu.

Položme si otázku, po čem Rais volá ve svých povídkách? Chce především stejná práva pro nemanželské děti, neboť jsou to bytosti, které si stejně jako každý jiný, zaslouží lásku, přijetí a uznání od ostatních. Dále zobrazuje děti jako oběti sobeckosti a zkaženosti okolního světa, mnohde jako oběti zásahu vyšší moci. Chce především vidět děti šťastné, zajímá se o jejich ukotvení v rodině a o zajištění bezpečného zázemí pro jejich vývoj.

Z třetího hlediska zachycuje různé společenské problémy, které demonstruje na dětských postavách. Mezi tyto problémy patřila právě dětská úmrtnost, osiření dětí, rostoucí počet nemanželských dětí, které často spojuje zejména s tématy z českého venkova konce 19. století, zvláště s výminkářstvím.

Obecně vzato je v Raisových povídkách zachyceno poselství mravního charakteru, jímž se nepřímou dovolává narovnání pokřivených vztahů lidí na vesnici a soucitu s postavami, které předkládá recipientovi.

Pojďme se ale již nyní podívat, jak s dětskými postavami pracuje ve svém díle Teréza Nováková.

7. Postavy dětí v povídkách ze souboru *Úlomky žuly T. Novákové*

Povídkový soubor tvoří osm povídek zasazených do okolí východočeské Proseče. Jako Rais i Nováková své povídky vydávala nejprve časopisecky. Chronologicky tak prvně vyšla v Kalendáři paní a dívek na rok 1894 povídka *Drobová polévka*. Roku 1896 vyšla tamtéž kresba *S nůši* a nakonec zde roku 1897 vyšlo i dílo *Zrána před svatbou*. Črta *Před pohřbem* vyšla roku 1900 v Dívčím světě. Tyto první čtyři povídky spojila Nováková do *Úlomků žuly* a ta pak byla vydána roku 1903. *Halouzky* vydala Nováková pouze časopisecky roku 1907 ve Zlaté Praze. Poslední povídku *Na faře* nechala otisknout také jen časopisecky, a sice roku 1912 v časopise Novina. K souboru je připojil až její syn Arne Novák v druhém vydání roku 1919.

Nováková chtěla představit kraj, v němž se od roku 1876 pohybovala, ve všech jeho zvláštностech, zvycích, starých tradicích, přičemž povídkový soubor nepostrádá ani jazykovou autenticitu, jež podtrhuje realistické ztvárnění východočeského venkovského lidu. Z jazykových zvláštností uvedme zejména užití východočeského nářečí, jež je patrné zejména ve slovní zásobě a specifických jazykových tvarech. V prvních vydáních byly pro vysvětlení těchto tvarů časté poznámky pod čarou.

Povídky Terézy Novákové mají silný etnografický podtext, který se projevuje zejména ve znázornění zvyků či festivit, jež byly pro venkov typické, ať už se jednalo o posvícení, svatbu nebo pohřeb. Znázorňuje ukotvení člověka v konzervativních zvyklostech, jaké venkov její doby vyznával. K tomu volí náměty z běžného života venkovanů, v nichž zobrazuje nenápadné, byť psychologicky silně vypjaté situace na pozadí monotónnosti každodenního života na vesnici.

Tyto motivy prostupují celý povídkový soubor, z něž budeme s ohledem k potřebám této práce analyzovat povídky *Drobová polévka, S nůší, Z rána před svatbou, Před pohřbem a Halouzky.*

7.1. Drobová polévka

Úvodní povídka celého cyklu s příznačným názvem *Drobová polévka* je zaměřena na postavu staré ženy *Chlebounky*, jež žije u své dcery *Boštičky* a jejího manžela v nuzné chalupě. Rodina je velmi početná a strádá hmotnou nouzí. Naproti tomu *Chlebounčin* syn je bohatý, žije na velkém statku.

V době, kdy je čtenáři předkládán obraz chudé rodiny probíhá na statku *Boštiččina* bohatého bratra zabijačka, což bylo na vesnici velikou událostí během zimních měsíců. Chudá rodina žije v očekávání, že od bratra dostanou výslužku (minimálně aspoň polévku, které se při takové příležitosti vaří velké množství). Z hlediska časového vymezení se celý děj odehrává během jednoho dne. Postavami, jež mezi sebou vedou hlavní část dialogů, kromě vypravěčské promluvy, jsou právě stará *Chlebounka* a její dcera *Boštička*, která je hospodyně a stará se o dům a děti. *Otec Boštík* s nejstarším synem pracují za tkalcovským stavem, jak už bylo v zimním období zvykem. Vypravěč k charakteristice stařeny přidává pro dokreslení situace i popis světnice:

*Nyní je málem devadesátiletá Chlebounka skorem žebračkou a ostává v chaloupce u Boštíků jen tak z milosti. Jeť v malinké sedničce sotva místa pro tři a postel mají tam jen jednu; není tudíž divu, zamručí-li si Boštík často na ženu, proč že sem ještě brala babičku, když jest jich tu s dětmi již šest a s tím obecním sirotkem, kterého si vzali na „licitaci“ sedm.*⁸² V poslední větě se mění vypravěčská technika. Z vševědoucího vypravěče se postupně stává vypravěč – reflektor. Vševědoucí vypravěč zde popisuje úvodní situaci a přechod na techniku reflektora nás začne vtahovat do příběhu detailněji.

Jediný odstavec nám je schopen poukázat celou situaci, v níž se při čtení povídky nacházíme. Chudá rodina s mnoha dětmi přijme pod svou střechu starou matku, navíc se stará o sirotka, holčičku *Manču*, která jim přinese alespoň drobný přivýdělek. Tyto skutečnosti nám blíže ukazují portrét chudých venkovských lidí, který je dán do kontrastu s bohatstvím bratra *Boštíkové*, od něhož očekávají, zda si na ně vzpomene a nechá jim poslat ze zabijačky, alespoň drobovou polévku, na níž se zejména jeho stará matka těší. Jinak rodina žije o chudých polévkách a bramborách.

Z dětských postav tu nejdynamičtěji posouvá děj syn Boštíkových *Váša*. Podobně jako některé dětské postavy v Raisových povídkách plní ve vyprávění vzhledem k ději spojovací a gradační funkci. Rodinou je vyslán k bohatým příbuzným, aby pod záminkou vrácení vypůjčeného náradí zjistil, zda pošlou výslužku a popřípadě jakou. Uvidí, že na statku hoduje skoro celá zámožnější část vesnice a je svou tetou odbyt. Právě na něm leží břímě odpovědnosti přednést domů zprávu, že bohatý syn a bratr na své chudé příbuzné nemyslí a nic jim nepošle. Tím se rodina jeho prostřednictvím dozví, že příbuzní se o ně nezajímají a ani onu polévku nepošlou.

Spouštěcím prvkem tohoto zvratu je *Vášova* věta po návratu domů:

„Nedali ničehož, maminko, a tetka mi nadala vobejdů, a že jim chodím překážet!“ vyrazil ze sebe *Vášík*, sotva že dechu popadl.⁸³

Tento úryvek nám naznačuje, že chlapec je sám z celé situace vyděšený a zaskočený zlobným postojem a odmítavou reakcí své tety. Důležitým je v tomto úryvku sloveso *vyrazil*, které ukazuje k velmi vypjaté situaci, jíž *Váša* prožil a svým sdělením vyvolává psychologickou tragédii u dvou žen – matky *Boštičky* a babičky *Chlebounky*. Matka přemítá, jak by mohla

⁸² NOVÁKOVÁ, Teréza. *Úlomky žuly*. V Praze: Jos. R. Vilímek, [1919]. s. 10

⁸³ Tamtéž. s. 30

přilepšit své rodině, stařenka na druhou stranu přemítá o své nepotřebnosti a klade si otázku, proč se za ni její syn stydí a neposlouží jí ve stáří ani drobnou výslužkou.

Obě však stále doufají, že přece si na ně u *Chleboundů* vzpomenou. Prožijí tak probdělou noc plnou stařečnických modliteb, avšak ani druhého dne k nim nikdo nepřijde.

Na příkladu této povídky můžeme sledovat, jak dětská postava způsobuje psychické pnutí dvou ženských postav jedním sdělením, kterému by se nemohl přisoudit větší význam, pokud by v sobě neneslo poselství předznamenávající prohloubení a detailní vykreslení tragédie, která se v příběhu odehrává, přičemž není zcela zjevná. Nese v sobě význam zmaření veškerých nadějí.

Důležité je si uvědomit, které z postav tuto psychologicky silně vypjatou situaci prožívají a jak se tato situace projevuje navenek. Odehrává se totiž v psychice dvou žen, což můžeme doložit na činnosti celé rodiny, zejména pak u ostatních dětských postav, *Vášových* sourozenců. I ti nadějně očekávají výslužku, ale přitom vykonávají běžné každodenní povinnosti.

*Boštík a šestnáctiletý syn jeho Pepek dělají za stavem, jen tak v košili a modrých podvlékačkách...*⁸⁴

Julka zatím domyla nádobí, slušně misky a lžice na polici, hrnky pak na peci urovnala, pometlem zem kolem kamen umetla. Přihladila si vlasy a zá stěrku si převázala, pak přistoupila oběma ženám: „Já bych, maminko, šla se podívat, jestli nic nenesou; pak budu navíjet, tátoť dochází vinutí.“

„Aby řekli, že vyhlížíš, jestli nesou,“ odbyla ji matka. „Nikam nepudeš, rejš se podívej ke koze, má-li co žrát a hod’ í pár sušenejch lupenů. Navíjet budou děti, — hned dolů s postýlku, celej ste mi ho uváleli, vy skotáci, — a ty Mančo, vem pometlo a zameť sněh na záprsní, dyť nám nejní žádněj přístup!“ Děti, hoch a holka ve stáří od osmi do deseti let, slezly s postele, kterou Julka trochu urovnala, vyhledaly v koutě u stavů vijáky a začly navíjet, což jim bylo oblíbenou prací, hrčelo to tak příjemně!⁸⁵

Nelze ponechat stranou ani postavu *Manči* v tomto úryvku. Je poslána ven odklízet sněh.

⁸⁴ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Úlomky žuly*. V Praze: Jos. R. Vilímek, [1919]. s. 11

⁸⁵ Tamtéž. s. 18

Manča, sirotek, která byla bosa, vyšla do síně, na vlékla veliké dřeváky slamou vycpané a zdvihajíc těžké nohy šourala se ven, kde počala snít do středu dvorka pometlem odhazovati, každou chvíli na zmrzlé ruce si dýchajíc.⁸⁶

Zbyla na ní nezáviděníhodná práce. Tím vypravěč nepřímo poukazuje na její nerovnocenné postavení v rodině. Jak už bylo zmíněno, jako sirotek svěřený rodině v licitaci slouží k nevelkému přivýdělku. Můžeme tedy dovodit, že je možná využívána k těžším pracím, dokonce spí v podstatě na zemi. I zde můžeme pozorovat kontrast. Navíjení bylo pro děti oblíbenou prací, zatímco děvčátko mrzlo venku a odklízelo snít. V hierarchii rodiny stojí tedy úplně nejnižší, ale způsob vyprávění autorky, pouhý záznam činností, které dívka ochotně a bez odporu plní, může vést čtenáře k úvaze, že jí samotné to nevádí, přece jen má alespoň nějakou rodinu.

V této povídce se tedy kumulují více možností náhledu na vedlejší dětské postavy a jejich funkce. Zaprvé můžeme sledovat výstavbu dětské postavy urychlující děj, *Váša* způsobuje svým sdělením jeho gradaci. Zadruhé můžeme sledovat dětské postavy, jejichž úloha a funkce slouží pro dokreslení každodennosti a v třetí rovině můžeme sledujeme společenský problém postavení obecního sirotka v náhradní rodině.

Pojďme se podívat, jakým způsobem Teréza Nováková konstruuje dětské postavy v dalších povídkách, a zamýšlet se nad jejich úlohou v rámci příběhů, zda jsou vystavěny jako typy nebo jim je přisouzena i vlastní psychologie, jako například v následující povídce *S nůší*?

7.2. S nůší

V této povídce se Nováková detailně zaměřuje na život nejchudších vesnických vrstev prostřednictvím nádenice *Loučkové*, chudé, negramotné staré ženy, jež si na obživu vydělává donáškou pošty, nákupů a různého zboží bohatším obyvatelům Budislavi. Povídka je rozdělena do několika částí. Příběh začíná, jako v předchozí povídce, pásmem neosobního vypravěče, který popisuje cestu z Budislavi do Proseče, po níž chodí právě *Loučková*. Vypravěč postavu čtenáři charakterizuje skrze její návyky, vzezření a nastiňuje její způsob obživy. Začínala jako poslíček u vesnického žida, jenž si ji najal, aby mu chodila na poštu. Později se tato informace

⁸⁶ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Úlomky žuly*. V Praze: Jos. R. Vilímeck, [1919]. s. 18

rozšířila a začali si ji najímat k donášce i další obyvatelé vesnice, aby jí finančně či potravinami přilepšili.

V následující části vypravěč zachycuje místo, kde hlavní postava žije, tedy v chalupě u *Zemanů* v malé a nevlídné místnosti jako podruh.⁸⁷ Popisuje její vzájemné soužití a vztahy s hospodyní, která jí komůrku pronajímá. Prostým popisem domu a místností pak dokumentuje způsob života obyvatel venkova.

Prvotní charakteristika hlavní postavy také vysvětluje samotný název povídky.

*Pořídila si „ve meste“ pevnou nůši a chutě, jak dal Pán Bůh „sídrou“ hodinu, na jednotvárnou pouť svou se vydala.*⁸⁸

Motiv nůše následně prostupuje celou povídkou. Také již z tohoto úryvku můžeme odvodit, že příběh bude založen na stále se opakujícím motivu cesty, kterou hlavní postava dennodenně absolvuje, avšak co se v příběhu mění, je záměr, s nímž *Loučková* svou každodennost opakuje.

V třetí části povídky dochází k psychologickému vykreslení hlavní postavy, neboť do příběhu vstupuje vnučka *Loučkové* a zde pochopíme konstrukci a pravý záměr obsáhlejší charakteristiky hlavní postavy v úvodu příběhu.

*Babička Loučková ve své malinké sekničce nebydlila sama; šerý ten koutek a chudé lůžko s ní sdílela vnučka Milinka, děvčátko dosti silné, růžových buclatých tváří a velikých modrých, černě obrvených očí, ale jinak rysů praobyčejných. Stařence zdála se ovšem dítětem nejkrásnějším, nejmoudřejším a nejmilejším...*⁸⁹

Loučková vedla skromný život a starala se o svou vnučku *Milinku*, jež představovala jediný smysl jejího života, starala se o ni a vychovávala ji, neboť matka zemřela a otec se znovu oženil, navíc byl k dítěti krutý. Dala jí chuť žít, podobně jako vrátila smysl života *Marjánka Trampotce* v Raisových *Posledních radostech*.

Stařenka nelitovala, že si k sobě vnučku, aby ji chránila před krutým otcem, jenž o ni stejně nejevila zájem, vzala, *třebaže skrovný její příjem tím ještě se tenčil. Roz dělila se s dítětem spravedlivě o každé sousto; dokud mu nebylo rok, dělala mu cumle z chleba nebo někdy rohlik krejcarový na to věnovala, později jedla Milinka co Loučková sama, hlavně „bandory“.* Když

⁸⁷ Podruh – nájemník, většinou nádeník bydlící v nájmu a pracující u sedláka

⁸⁸ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Úlomky žuly*. V Praze: Jos. R. Vilímek, [1919]. s. 41

⁸⁹ Tamtéž. s. 50

začala do kvartýrů a školy posílky obstarávat, tu bylo oběma lépe; stařenka vařila mlíčnou polívku, zelovku, z tvrdého chlebička oukrop, ssedlému mléku bandory, namazala na chléb tvaroh darovaný a o veliké svátky neb o „poscení“ a „poutu“ věnovala i na trochu toho „kafe“. Koláčů ani buchet nikdy nepekla, spokojila se s těmi, jež vejslužkou dostala, a ty většinou vždy snědla Milka. Šaty na děcko také vyprosila aneb jí ze svých hábků, když už po nich nic nebylo, něco spíchla.⁹⁰

Vypravěč podrobně sleduje všechny příčinné vazby, osvětluje situaci:

Vzala si ji k sobě sotva roční; matka, dcera Loučkové, brzy po koutě umřela, zeť, „kruťák“ veliký, znova se oženil, tak že tři starší děti zkoušely zároveň od táty i od macechy. Milču si babička z Chotěnova, kde zeť pobýval, přinesla nějaký ještě rok, než se k „židoj“ za poslici dala; obávalať se, aby děcko, bez dohledu jsouc ostaveno, úrazu nepřišlo, aneb místo jídla jen ran nedostávalo...⁹¹

V této ukázce se nám jeví podobný motiv, s jakým pracuje Rais v mnoha svých povídkách – spojení malých dětí a starců. Jejich cesty se spojí ve chvíli, kdy se ocitají na okraji zájmu. *Milka* také napomohla většímu sblížení mezi babičkou a její „panímámou“ *Zemankou*, u níž byla *Loučková* v podruží.

Zemanka nejdříve z útrpnosti dovolila dítěti opuštěnému v síni, na dvorci, neb i ve veliké „seknici“ se batolit, ale když tak roztomile rozvazovalo a žvatlalo a ji přece nikdy neznepokojovalo, přilnula němu, nemajic vlastních dětí, upřímně.⁹²

Sblížení dvou žen prostřednictvím dítěte zde můžeme sledovat zejména z náboženského hlediska, *Zemanka* byla evangelička, kdežto *Loučková* katolička.

Život spolu babička a vnučka vedly spokojený, ač bídny. Babička se své vnučce pokoušela ušetřit aspoň nějakou částku na věno, velmi ji však zasáhlo, když ji okradla a na cti ublížila jiná venkovanka, nemorální *Káča Švihlice*, která zneužila chabých zápisů o splátkách dluhu dávno zemřelého manžela babičky *Loučkové*. Jednoho podzimu však *Loučkovou* zasáhla silná rána. S postupujícím podzimem začaly v kraji řídit neštovice a těmi se nakazila i *Milka*.

... spala skoro neustále, jako oheň jsouc žhava, blábolila v horečce cosi o „bajče“, šatečkách s červenými knoflíky, o buchtách, koláčcích a rohlíčcích, velikém zrcadle, úryvky

⁹⁰ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Úlomky žuly*. V Praze: Jos. R. Vilímek, [1919]. s. 51

⁹¹ Tamtéž. s. 51

⁹² Tamtéž. s. 52

Zemančiných písní, ale při vědomí plném byla zřídka kdy, a to plakala a volala: „Bojím se, bojím.“⁹³

Netrvalo dlouho a *Milka* zemřela, což byla pro *Loučkovou* největší pohroma, která ji natrvalo sebrala chuť do života. Její jediný smysl života byl pryč a ona sama později dožívala nemohoucí a opuštěná v nemocnici. Smutnou závěrečnou pointou tohoto příběhu je, že když *Loučková* zemřela, byla jako příslušnice nejchudší vrstvy obyvatelstva pohřbena do hromadného hrobu, ač tolik toužila po poslední lidské poctě, křesťanském pohřbu, na který si v posledních letech šetřila.

V této povídce se tragédie odehrála postupně, přičemž nejpalčivějším momentem pro stařenku *Loučkovou* bylo úmrtí *Milky*, s nímž se nemohla smířit. Můžeme zde ale sledovat i paradoxy právě v psychologii postav. *Loučková* je starou ženou, jež přežívá díky každodenním cestám pro poštu a různé věci, pro které je poslána majetnějšími sousedy. Smysl jí tato práce dává ve chvíli, kdy se ujme vnučky *Milky*. Proměnou prochází i postava malé *Milky*, a to ve chvíli, kdy se jí blíží nástup do školy a ona si uvědomí, že žije v bídě, zato jí je ale projevován cit a láska. Malé holčičce, která byla zprvu vystavěna jako typ, byl v podobě onoho uvědomění přiznán (těžko říci, zda uvěřitelný) nárok k propracovanější psychologii. Její život ale uhasne, a to psychicky zlomí její babičku.

Dítě jako postava s prožitky a vším, co k psychologii postavy náleží, se ale nejsilněji projevuje v následující povídce *Z rána před svatbou*.

7.3. Z rána před svatbou

Kromě nejsilněji psychologicky propracované dětské postavy obsahuje povídka *Z rána před svatbou* i významný dokumentační podtón projevující se v popisu příprav na vesnickou svatbu, s čímž souvisí i téma významu společenských vazeb a konvencí na vesnici přelomu 19. a 20. století.

Příběh se odehrává na pozadí připravované svatby *Heleny Blažkovy* a *Jana Krčmáře*, dětí nejvýznamnějších předáků Budislavi a Kamenných Sedlišť. Na svatbu má jít jako „stará svarde“ nevěstina teta *Blažková*, která již se svým mužem patří mezi méně majetné obyvatele

⁹³ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Úlomky žuly*. V Praze: Jos. R. Vilímeck, [1919]. s. 71

vesnice. Tento fakt ji frustruje, nemá ani vlastní plášť, který by mohla vynést, proto si její vypůjčí a chce si nechat upravit další potřebné součásti oblečení: šaty, čepce a loubek.

Jen když měla plášť a nebude před ostatními starosvatbami zahanbena. Pověsila jej „na strop“ pěkně na bidlo, aby vyvětral a se vytáhl a šla si spokojeně lehnout, umiňujíc si ještě, že zítra z rána vypraví Máňu, starší holku svou do Desné Filoméncce, švadleně, aby jí přes pondělek šatu, čepce a loubek schystala.⁹⁴ f

Máňa je v celém příběhu psychologicky nejpropracovanější postavou. Právě Mánina cesta pro matčiny věci ve svatební den k švadleně je těžištěm celé povídky. Na ní leží největší zodpovědnost, má ji zejména vůči své matce. Musí přinést věci od švadleny a nesmí se opozdit.

„Zrouna šístá hodina je vodbitá, do sídmý můžeš bejt na Desnej. Filoméncka tekne šatu a čepce schystá a než v Mladočove na vůsmou vyzváněti budou, můžeš bejt zasej na ceste semka. My s tátou někdy po vůsmej na statek Blažkom se vodeberem. Ale née, abys kdesi se meškala, d'ouče, to' by byla rána, abych to tu vod Filoméncy v čas nemela a se strojít nemohla!“ Panímáma pohrozila Máně rukou a se slovy: „Chvátej, chvátej!“ ...⁹⁵

Bylo věcí společenské konvence, aby hospodyně byly oblečeny podle zavedených zvyků a daly najevo svůj společenský status, zejména na vesnici. O tom, že jí záleželo na dojmu, jaký udělá, svědčí i fakt, že dceři před cestou k snídani přichystala i chléb, na němž běžně šetřila. Po vyslání Máni se pustila do dalších příprav na svatbu. Mezitím Máňa vyrazila volně ke švadleně, přičemž během její cesty nám vypravěč líčí její souznění s přírodou a vztahy s ostatními sousedy.

Sotva že kousek ušla, octla se uprostřed louky u velikého, uprostřed prohloubeného, balvanu, jenž byl kolem obrostlý jelením skokem a zaječím zelím. Ten kámen měla Máňa velmi ráda a často u něho postála; bylť jí o něm vypravoval její starý přítel krejčí Zeman u lesa.⁹⁶

Nachází se zde opět motiv cesty, avšak jedinečný, nejedná se o popis cesty opakující se každý den jako v předchozí povídce. Příroda je tak využívána jako motiv dynamizující děj. Postava Máni nás svou cestou zavádí na jiná místa v okolí její vesnice Budislavi. Cesta pro věci ke švadleně tak plní dokumentační funkci. U švadleny můžeme také znovu vysledovat dokumentační podtón, zde opět s viditelným etnografickým podtextem.

⁹⁴ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Úlomky žuly*. V Praze: Jos. R. Vilímeček, [1919]. s. 108

⁹⁵ Tamtéž. s. 111

⁹⁶ Tamtéž. s. 118

Světlička švadlenina byla přeplněna, že tu hnutí nebylo; veliká pec, v níž jasný plamen. Dlouhé zápraží pod okny hořel, zaujímal asi třetinu sekničky, v rohu byl mohutný stůl, na něm rozličné Filoménčino náradí a náčiní, zaměstnání jejímu potřebné, a o stůl směrem okénku podepřen ležel rám s nataženým dílem. Kolem stolu i kamen táhla se lavice, v rohu protějším pnula se vysoko nastlaná postel, na jejíž svrchnici leželo několik zlatých čepců, patrně úpravě přichystaných. V rohu kolem stolu táhla se po stěně dlouhá řada svátých obrazů na skle, naproti kamnům byla stojací police a vedle ní truhla.⁹⁷

Máňa zvědavě pokukovala po dílně švadleny, poté se vydala na cestu domů. Byla ráda, že švadlena udělala včas svou práci a radostně utíkala domů, aby splnila vše, co jí matka nařídila. Její popis cesty zpět opět slouží k dokumentačnímu zachycení krajiny. *Máňa* však byla sama zvědavá a chtěla se podívat na práci švadleny, jenže když loktušku s věcmi roztáhla, všechny jí vypadaly na zem. V tom okamžiku se děvče dostává do napětí.

Do ubohé, zvědavé Máni jakoby Boží posel byl udeřil; zbledla jako šátek a třásla se na celém těle. Jako ve snu klekla na zem a utřevši si ruce o fěrtoch, opatrně dvěma prsty předměty se země do klína sbírala.⁹⁸ Její napětí a nervozita se stupňují, když naškrobené šaty pomačká. Kvůli této situaci se navíc nedostane domů včas. Předjímá, že od matky dostane vyhubováno. Tato představa ji vyburcuje k návratu za švadlenou do Desné, švadlena jí pomůže a ona tak může rychle běžet s věcmi domů, kde už na ni matka netrpělivě čeká. Je nervózní, že se dcera nevrací a sama se stresuje i tím, že hosté se již na svatbu scházejí. Když se *Máňa* konečně vrací, mezi ní a matkou se odehraje emočně vypjatý rozhovor způsobený netrpělivostí a nervozitou na obou stranách. Brzy ale odeznívá, neboť matka pospíchala s oblékáním.

Za málo vteřin vstoupila holka přes vysoký prah, nesouc uzlík v ruce. Blažková ihned, vytrhši jí loktušku, do ní se dala, tak že děvče svoji větu vysvětlovací sotva stačilo dokončit: „Zkazuje vás Filoménka pozdravovat a posílá vám čepec schystanej; abyste to, paňmámo, vopatrně rozdala a na ráz na hlavu navlíkla, jsou cípky sešity nítěj.“

„Sloto jedna, kdák's cárala? Takhle ctíš otce a matku podlévá prikázání Božího? Seš stejne jenomej pro mrzení.“ Kde jsi se toulala? „Já nichdež, panímámo, necárala, sem šecka ušlá a v boku mám píchání. Je to dálka Filoménce a semka zpátky, a eště sem v Kalibánce brkla vo kámen a pátu si rozřízla!“ Děvče ukazovalo svoje zaprášené nohy, z nichž pravá lehce

⁹⁷ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Úlomky žuly*. V Praze: Jos. R. Vilímek, [1919]. s. 118

⁹⁸ Tamtéž. s. 123

*krvácela a na podlaze stopy zanechávala; i na tváři její bylo znáti velikou sklíčenost, — proto přestala panímáma se vaditi, vzala raději zavěrák a cípy loktušky rozpárala.*⁹⁹

Po odchodu rodičů z domu se v *Máně* opět probudila přirozená zvědavost, přičemž se ještě podivila nad vzezřením rodičů, ale poté s mladší sestrou běžela sledovat svatbu, pro níž si způsobila takové nervové vypětí.

Povídka je kromě psychologické propracovanosti dětské postavy zajímavá i poukazem na zavedené venkovské zvyklosti a zaměřením na dokumentaci venkovského způsobu života v chudších oblastech, jakými Prosečsko bezesporu bylo. Autorka se zde snaží zachytit nepřímo průběh příprav na svatbu a znázorňuje ukotvení lidí ve společenském řádu. Pointa povídky vyznívá v humorném duchu, ale má v sobě i ponaučení. Poukaz na neměnný konzervativní řád věcí je pro tvorbu Novákové příznačný a neméně se projevuje i v následující povídce.

7.4. Před pohřbem

Zajímavým příběhem je opět pro potřeby této práce povídka *Před pohřbem*, neboť přináší zcela jiné schéma výstavby dětské postavy, respektive dvou. Jsme svědky vyústění smutné události, která se již stala. *Holáskovým*, kteří vlastnili mlýn, zemřela dcera na záškrť. Postava mrtvé dívky a její pohřeb jsou předmětem příběhu, v němž sledujeme vnitřní rozpor mezi společenskými konvencemi, pokrytectvím a osobními potřebami jednotlivých postav. Vypravěč zde zachycuje vypjatou situaci matky před pohřbem vlastního dítěte.

Tragédie úmrtí dcery přináší ještě pozdější tragédii matky, kterou můžeme prostřednictvím příběhu sledovat. Mlynářka se snaží ze všech sil připravit pohřeb, ale její snahy vyznívají do prázdna, když pozvolna zjišťuje, že se v přípravách nikomu nezavděčí a kvůli tomu se nestihne s dcerou ani řádně sama jako matka rozloučit. Jediné dvě postavy, které se jí snaží pomoci, jsou její syn *Jeník* a *babička Pánovka*, která jí pomáhá se zaopatřením pohřbu a přípravou smuteční slavnosti.

Vedlejší postava *Jeníka* je ze všech členů rodiny matce největší oporou. Snaží se jí s čímkoli pomoci, přičemž sám příliš nerozumí sobectví ze strany svých prarodičů z otcovy strany, kteří jen hledají kritiku a výmluvy, jimiž by obhájili svou neúčast na pohřbu vnučky. Potíž nastává ve chvíli, kdy ani sama matka mu nedokáže vysvětlit tuto skutečnost. Dostávají

⁹⁹ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Úlomky žuly*. V Praze: Jos. R. Vilímek, [1919]. s. 129

se tak oba do bezvýhodné vypjaté situace a vzájemně si nedokážou pomoci, což se projevuje různě v průběhu děje, například při snídani celé rodiny.

Všem tkvěly na rtech nevyslovené věty — — Jeník, za chovávaje si stále onen měkký, láskyplný pohled, brzy vstal od stolu, sebral nádobí a na lavici blíže kamen je kladl. Pak přitočil se matce a ptal se: „Pěkně vás prosím, maminko, přijdou babička a dědeček Aničce na funus?“ Holásková do temna se zarděvši, pohlédla na muže; mlynář zamračil se ještě více a máchl rukou. Teprve za chvíli dočkal se hoch odpovědi: „Cák to vím já? Kdák může vědět, co smejšlej udělat? Proč ses ich nezeptal, viděl's ich včera na sadě před chalopkou!“

„Maminko, já se neptám na chaloupeckou babičku — ta snad —“ a již se hoch zarazil. „Ale oujezdská babička má daleko — a stejně k nim funus dojde — jsou skorém vedle kostela.“¹⁰⁰

Z této pasáže je patrné, že matka nedokáže odpovědět svému synovi na jeho otázku. Vyvolala u ní přehnanou reakci, protože si velmi dobře uvědomovala postoje rodičů svého muže, ale synovi nechce sebrat iluze. Přitom on je jediný, na nějž se může spoléhat ve všech situacích. Je matce oporou, což Holásková sama dokládá v rozhovoru s babičkou Pánovkou:

„Škoda i je, tot' jo,“ kývala Pánovka hlavou. „Byla byste měla pomoc a pohovoření — šak ste, panímámo drahá, nemějte mi za zlý, tuze vopuštěná, vodstrčená.“

„Ba, ba,“ plakala Holásková, „nebejt toho Jenika — ten eště nade mnou se rozpomene — a stejně je to chlapec, musí do školy — do světa.“¹⁰¹

Spojení matky a syna prostupuje v různých pasážích celou povídkou, spolu s Pánovkou připravují jako jediní pohřeb zemřelé dcery, aby neurazili smuteční hosty a rodinu. Snaží se naplnit zavedené zvyklosti a rituály. Motiv příprav a snahy mít vše v pořádku ztratí smysl ve chvíli, kdy se mezi smutečními hosty objevuje mlynářova matka.

Mlynáři rozjasnila se tvář; zapomněl v té chvíli, že se jde loučit s dítětem, pociťoval jen radost, že se rodiče obměkčili, že nebude míti hanbu před lidmi, že je nepomluví. Přikročil matce: „Vítám vás, maminko, to je vod vás hezký, že ste přišla Aničku vyprovodit!“ a již jí potřásl rukou.¹⁰²

¹⁰⁰ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Úlomky žuly*. V Praze: Jos. R. Vilímek, [1919]. s. 147

¹⁰¹ Tamtéž. s. 154

¹⁰² Tamtéž. s. 158

Sledujeme tu dějový paradox, kdy jsou ztráta dítěte a přípravy na jeho pohřeb převáženy a zcela zastíněny tíhou společenské konvence a pokrytectvím mlynáře a jeho matky (otce a babičky). Protože babička nepřišla na pohřeb vnučky z důvodu vnitřního pohnutí, silnějším důvodem pro ni byl fakt, aby nepřišla do řečí. Stejný motiv můžeme přímo v pasáži sledovat u mlynáře. Pro něj znamená společenský status mnohem více než smrt vlastní dcery, což dokládá i věta: *...zapomněl, že se jde loučit s dítětem...* Její význam zesiluje v kontrastu s pocitem radosti, kterou pociťuje při příchodu své matky. Tím vyvázne z pomluv.

Pointa povídky je důležitá svým absurdním vyzněním. Poukazuje na priority jednotlivých postav a jejich pohnutí. Myšlenky mlynáře a jeho matky se ubírají pouze k obavám z pomluv. Smrt dcery a vnučky, pokrevní příbuzné, je pro ně druhořadá, natož úpěnlivé snahy *Holáskové a Jeníka*.

Tématem úmrtí dítěte a společenský postoj k takové události je prodechnuta i následující povídka *Halouzky*.

7.5. Halouzky

Poslední námi sledovaný příběh se zaměřuje na rodinu *Kroulíkových* z Budislavi, chystanou svatbu a posvícení. Jejich starší dcera *Kačenka* se bude vdávat. Ve vypravěčské pasáži se dozvídáme více ze života rodiny.

*Panímáma Kraulíková nemohla si své a mužovo stáří jinak a lépe představit, než ve stálém spojení s nejmladší dcerou. Měla Kačenku také v lásce, uznávala, jak je příčinlivá, jak ve všem pomůže, předpovídala jí, že z ní bude dobrá hospodyně, u Zahálku že si ji budou chválit, — ale Aničku měla přece raději, nazývala ji svou děvenkou, svojí zlatou hlavičkou, svým ho lečkem. Po Kačence, která byla prvním dítětem, zemřely jí dvě dcerušky, jen málo měsíců staré. Anička, jež jí zůstala, stala se takto mazlíčkem.*¹⁰³

V přípravách na posvícení, kde jsou jako hlavní čestní hosté očekáváni budoucí tchyně a tchán Aniččiny starší sestry, pošle matka *Aničku* k řezníkovi pro maso, avšak tu již dlouho bolí hlava a trpí horkem. Již zhruba od druhé třetiny povídky můžeme sledovat pomalou gradaci vývoje tragédie, v níž později tyto události vyústí.

¹⁰³ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Úlomky žuly*. V Praze: Jos. R. Vilímek, [1919]. s. 166

Anička se pak druhého dne vydává i přes stížnosti na své zdravotní problémy matce do lesa na halouzky (suché roští, šišky, ...), aby se jí lépe peklo, neboť si stěžovala, že kamna špatně hoří.

Matka, ohmatavši ji také čelo a spánky, v nichž bušily žíly, zrázela dívku, aby do lesa nechodila; ale Anička tvrdošijně stála .na svém: „Dyť byste koláče ani nedopekla mamičko! To se vám to bude píct, až ty halouzky přinesu!“ opakovala jako včera. „A mně Studená voda istě pomůže, uvidíte!“¹⁰⁴

Halouzky se jí však sbíraly ztěžka, opozdila se pak při příchodu domů. Při sběru myslela na své oblečení k posvícenské muzice a jak musí zrychlit, aby své matce ulevila při práci. Domů přišla malátná, najedla se masa, které přinesla od řezníka a po chvíli odpočinku odcházela s posvícenskými koláči k *Zahálkovým*. Paradoxně ji v tuto chvíli bylo lépe, což byl předstupeň závěrečných scén, jež se nám brzy vyjeví.

Anička se vymlouvala, že nemá hladu, že je spíše žíznivá, že by stále pila vodu neb něco chladného; avšak matka jinak nedala, přinutila ji, aby maso jedla. Divila se pak, když děvče, sáhnuvši několikrátě lžící do misky, skoro s odporem pokrm odstrčila.¹⁰⁵

Důležité je, že *Anička* chce své matce co nejvíce pomoci, aby se jejich rodina ukázala ostatním v co nejlepším světle jak u běžných hostů, tak u příbuzných, kteří mezi hosty chybět nebudou. Šla s posvícenskou výslužkou lesem k Desné a potkala hochy pasoucí krávy. Ti na ni spustili posvícenské říkanky a písně, jenže: ... *dívka, ještě než vykročila z lesa do polí, klesla náhle zemi, koš vypadl jí z ruky, odkutálel se po nakloněném úhoru a zamotal do složeného ubrusu, který též s lokte se jí svezl.*¹⁰⁶

Zde v tomto momentu vyvrcholila postupně narůstající tragédie celé povídky. Děvčeti již nebylo pomoci. Začaly se pak šířit zprávy, že zemřela na mor či cholera. Kvůli smutku rodina sice ruší posvícení, avšak nastává tu stejně hektická činnost, související s přípravami pohřbu. Hospodyně, Aniččina matka, na situaci reaguje v závěru hořce ironickou poznámkou:

Mezi pecí a ohništěm postavena byla na zemi hromádka bukových suchých halouzek a velikých jedlových šišek. Zahálková si jich všimla: „Těch Anička donesla?“ ptala se ukazujíc na ně prstem. Kroulíková zavzlykala, přikryla si oběma rukama tvář a pak utřevši stékající slzy odpovídala: „Donesla ich vod Studený vody a donesla si s něma smrt. Slibovala mi: „To se

¹⁰⁴ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Úlomky žuly*. V Praze: Jos. R. Vilímek, [1919]. s. 180

¹⁰⁵ Tamtéž. s. 184

¹⁰⁶ Tamtéž. s. 189

vám to bude pect, mamičko, to uvidíte.“ A vzavši Zahálkovou za obě ruce, třepetala jimi jako u vytržení a volala v hlasitém zase pláči: „To se mně to peče, milá brachu, to se mně to peče!“¹⁰⁷

Poslední věta je ve své podstatě vyjádřením celé absurdní situace a zároveň pointou celého příběhu. Hosté přijdou. Nikoli svatební, nýbrž smuteční. Matka, jež přišla o své mladší dítě, se tudíž nemůže vyvázat ze společenských konvencí a nachází se ve vypjaté situaci. V případě Halouzek máme na mysli opět nutnost vypravít pohřeb, uctít sousedy, kteří na něj přijdou, a to vše s mizivou možností se s mrtvou dcerou řádně a důstojně rozloučit.

Teréza Nováková ve svých povídkách klade důraz zejména na ženské postavy, které jsou zároveň matkami. Dětská postava zde ve většině případů způsobuje gradaci určité psychologicky vypjaté situace, jež je zasazena do zdánlivě jednotvárného prostředí, v němž se odehrávají životy běžných venkovanů 19. století. Monotónnost prostředí zvýrazněná každodenními činnostmi, nabývá na významu tehdy, když ženské i dětské postavy prožívají svou vnitřní tragédii, stres, či se v jejich psychice odehrávají jiné negativní procesy. Jelikož jsou podřízeny řádu vesnické pospolitosti a jsou v něm pevně ukotveny, tzn. nemohou se z něj vymanit, jejich osobní prožitky okolní svět ani nezasáhnou. Takovými příklady postav jsou *Máňa* a *Blažková* v povídce *Z rána před svatbou*, *Kroulíková* a *Anička* v *Halouzkách* nebo *Holásková s Jenkem* v povídce *Před pohřbem*. Obě postavy se ocitají pod tlakem okolí. Společenské postavení musí projevit dodržováním zvyklostí a vnější tlak u nich vytváří vzájemné interakce leckdy negativního vyznění a v mnoha případech dochází k řetězové reakci, kdy na sebe postavy navzájem přenášejí své psychické rozpoložení.

Dalším motivem je znázornění hořkosti života na vesnici, podobně jako u *Raise*, opřené o dvě společenské skupiny – děti a starce. Kupříkladu *Loučková* a *Milka* v povídce *S nůši*. Jsou v podstatě spodinou společnosti a žijí v podruží, ale vzájemná náklonnost a cit v nich probouzí naději na lepší budoucnost. Na okraji společnosti se ocitá též *Chlebounka* v *Drobové polévce* a s ní i celá rodina *Boštíkových* – chudých příbuzných, kteří ani drobné výslužky nedostojí. Paradoxně nejvíce tento fakt prožije chlapec *Váša*, který smutné svědectví o nezájmu ze strany vlastní rodiny přinese do chalupy a rozpoutá gradaci děje.

Dětské postavy jako *Máňa* či *Váša* se navíc v průběhu děje přemísťují, proto se v příbězích dozvídáme nejen o způsobu každodenního života jednotlivých postav, můžeme i

¹⁰⁷ NOVÁKOVÁ, Teréza. *Úlomky žuly*. V Praze: Jos. R. Vilímek, [1919]. s. 194

nahlédnout za hranice prostoru, v němž se chudá dějová linie odehrává. Například *Váša* zprostředkovává svědectví o zabijačce, díky *Máně* se dovídáme o práci švadleny a její dílně. Tak jsou zdánlivě nenápadné, všední a příběhy postav Terézy Novákové podpořeny etnografickým podtónem s výraznou dokumentační funkcí.

8. Závěr

Teréza Nováková vyobrazila ve většině sledovaných povídek dětské postavy, jež rozšiřují psychologii dospělých ženských postav, nejčastěji v roli matek či babiček. Modelové chování dětských postav podněcuje u ženských postav reakce a chování ve vypjatých situacích, jejichž téměř úplnou autenticitu autorka zvýraznila jazykovou expresivitou. Vyostření mezilidských vztahů v jednotlivých povídkách a vyobrazení těžkostí života v neidealizované podobě představují jeden z vrcholů české realistické tvorby akcentovaný aplikací vyprávěcích technik, jakou je v analýze často zmiňovaný vypravěč – reflektor.

Karel Václav Rais se oproti ní držel po celé své tvůrčí období v drtivé většině realistického způsobu vyprávění založeného na objektivním přístupu. Jiné techniky vyprávění se v jeho tvorbě projevují minimálně, poněvadž se vždy vrací k osvědčené technice vševědoucího vypravěče, jehož prostřednictvím ovšem někde čtenáři neprozradí více, než je nutné. Vždy ponechával na něm, jak si bude daný příběh, postavu či situaci interpretovat. U vedlejších dětských postav užíval často pro i pro realismus příznačné typizace. Pomocí komplexního popisu představil danou postavu, vyobrazil její charakterové vlastnosti a decentně popsal její typické chování v určitých životních situacích. Prostým popisem dokázal vystihnout lidské povahy, přičemž neváhal kritizovat špatné vlastnosti typu sobeckosti, touhy po bohatství, intrikářství, lakoty, zatímco na druhé straně dotvářel jejich pevné charaktery na základě postihnutí životních poměrů, v kterých tito lidé museli na Hlinecku a v Podkrkonoší žít.

Velmi často Rais u dětských postav pracoval s motivem oběti, stejně jako u starých lidí. Tyto „oběti“ jsou líčeny jako představitelé nezkažených ideálů společnosti, mluvíme-li zejména o smyslu pro lidskost a empatii, obětavost a prostotu. Avšak nepouští se do hlubokého psychologického zpracování postav a nepředstavuje autora, který by tragédii vylíčil barvitě z mnoha různých úhlů pohledu.

Pokud je Rais mistrem realistického ztvárnění lidského charakteru v několika málo slovech, pak je Nováková mistryní v dovednosti vykreslit se všemi prvky autenticity realistickou situací venkova přelomu 19. a 20. století. K tomuto umu jí posloužilo zmíněné

národopisné studium venkova a zájem o mentalitu obyvatel vesnice. Skrze její dílo můžeme poznat životní styl na chudých zapadlých vesnicích východních Čech. Nováková se nebojí proniknout skrze obsáhlejší deskriptivní pasáže do každodennosti života vesničanů.

Naproti tomu je Rais spisovatelem úsporným, byť se smyslem pro detail u něj vládne snaha o pregnantní vyjádření skutečnosti s cílem dosáhnout u čtenáře dojmu věrohodnosti.

Ať už oba autoři přistoupili k funkci dětské postavy ve svém díle odlišnými způsoby, minimálně bychom měli poznamenat Raisovo zaujetí pro dítě z pohledu jeho profese. Celý život pracoval jako učitel ať už na venkovských či městských školách. Nabízela se mu široká škála reálných předobrazů pro konstrukci fiktivních dětských postav v jednotlivých příbězích, přičemž neopomeňme, že nezůstával pouze u postav, jež jsou schopné plnit v příbězích určité funkce. Zachycoval osudy nemluvňat, ba dokonce i nenarozených dětí, jež vyostřovaly interakce mezi aktivními postavami a skrze ně také můžeme vysledovat modelové chování a myšlenkové pochody dospělých.

Přístup Novákové k zachycení dětských postav byl na rozdíl od Raise poněkud odlišný, neboť u ní můžeme sledovat výstavbu dětských postav propracovanou i z psychologického hlediska. Zřejmě důležitou roli v jejím přístupu sehrála její četná mateřství. Úloha matky nakonec pro ni samotnou nebyla radostná, neboť ji přežily pouze dvě z celkového počtu sedmi dětí. Jejich postupný odchod ji přivedl do hluboké osobnostní krize. Zdrtila ji zejména smrt syna Theodora, jenž se roku 1901 utopil v Labi, dvě její dcery zemřely předčasně, další ze synů, Vladimír, spáchal sebevraždu po neúspěšné zkoušce na vysoké škole. Tato životní traumata ji dokonce na chvíli odradila od psaní, nicméně zároveň ji jistě dala veliké životní zkušenosti, jež se natrvalo promítly do její literární tvorby.¹⁰⁸ Snad právě vzhled do složitosti a křehkosti lidské psychiky jí umožnil propracovat i u dětských postav, předkládaných Raisem většinou jako typy, situace a motivy odkazující také k hlubokým vnitřním prožitkům.

I přes rozdílný přístup k výstavbě dětských postav se oběma podařila společná věc, a sice vytvořili galerii mnoha nezmapovaných dětských osudů, pro něž nacházeli předobraz v reálném světě a které jsou i z dnešního hlediska velmi aktuální; v různých obdobích jejich témata nabírají na síle, aby se po určité době vrátila do své tiché každodennosti a vyčkávala na znovuobjevení v alespoň drobných krůčcích, aby nedošlo k jejich úplnému zapomnění.

¹⁰⁸ NOVÁKOVÁ, Teréza a SVADBOVÁ, Blanka. *Z lidské sonáty: Teréza Nováková: korespondence*. Praha: Odeon, 1988. s. 402.

Seznam použité literatury

Primární literatura:

- RAIS, Karel Václav a Robert ADAM. *Povídky*. Brno: Host, 2013. Česká knižnice (Host)., ISBN 978-80-7294-801-7
- NOVÁKOVÁ, Tereza. *Úlomky žuly*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1919

Sekundární literatura:

- DOLEŽEL, Lubomír. *Narativní způsoby v české literatuře*. Praha: Český spisovatel, 1993. ISBN 80-202-0418-0
- FIALOVÁ, Ludmila. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996. Patriae. ISBN 80-204-0283-7
- FORST, Vladimír. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. 3. P–Ř*. Redakce Opelík, Jiří. 1.. vyd. Praha: Academia, 2000. ISBN 8020007083. Heslo Karel Václav Rais
- FRABŠA, František Salesius. *Čeští spisovatelé dnešní doby*. Praha, 1923.
- FRÁNEK, Michal: *Podoby motivů výměnkářství v české próze 2. poloviny 19. století*, Bohemica litteraria, 2014, roč. 17, č. 1
- HAMAN, Aleš. *Trvání v proměně. Česká literatura devatenáctého století*. Praha: ARSCI, 2010. 328 s. ISBN 978-80-7420-011-3.
- HLADKÝ, Martin. *Karel Václav Rais a Hlinecko*. Hradec Králové: Balustráda, 2009, ISBN 978-80-87172-04-9.
- HODROVÁ, Daniela. *--na okraji chaosu--: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2001. ISBN 80-7215-140-1
- HOSTINSKÝ, Otakar. *O umění*. Praha: Československý spisovatel, 1956.
- JANÁČKOVÁ, Jaroslava: Komentář. In NOVÁKOVÁ, Teréza: *Úlomky žuly*, Praha: NLN, 2001.
- KUBÍČEK, Tomáš. *Vypravěč: kategorie narativní analýzy*. Brno: Host, 2007. ISBN 978-80-7294-215-2.
- LENDEROVÁ, Milena a RÝDL, Karel. *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. V Praze: V Litomyšli: Paseka, 2006. ISBN 80-7185-647-9

- LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš, MACKOVÁ, Marie a Univerzita Karlova. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1683-4.
- MOCNÁ, Dagmar a PETERKA, Josef. *Encyklopedie literární žánrů*. Praha: Litomyšl: Paseka, 2004. ISBN 80-7185-669-X
- NOVÁK, Jan Václav a NOVÁK, Arne. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. V Olomouci: R. Promberger, 1913.
- NOVÁKOVÁ, Teréza a SVADBOVÁ, Blanka. *Z lidské sonáty: Teréza Nováková: korespondence*. Praha: Odeon, 1988.
- RAIS, Karel Václav. *Ze vzpomínek, [Díl] 2*. Praha: Česká grafická Unie, 1927. sv. [Díl] 2.
- RIEDELBAUCHOVÁ, Tereza: Povídkové dílo Terézy Novákové. In: Perla v hrubé kazajce (2004: Klatovy, Česko), *Perla v hrubé kazajce: sborník příspěvků z konference věnované drobné české próze druhé poloviny 19. století: Klatovy 11. a 12. listopadu 2004*. Klatovy: Městská knihovna, 2005. ISBN 80-239-5468-7
- SCHNEIDER, Lothar; HOLÝ, Jiří. naturalismus. In: NÜNNING, Ansgar. *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno: HOST, 2006. ISBN 80-7294-170-4.
- ŠTĚPÁNOVÁ, Irena. *Teréza Nováková*. Praha: Mladá fronta, 2008. ISBN 978-80-204-1982-8
- TUREČEK, Dalibor. *Sumář: diskurzivita české literatury 19. století*. Brno: Host, 2018. ISBN 978-80-7577-603-7
- UHROVÁ, Eva. *České ženy známé a neznámé*. Praha, 2008. ISBN 978-80-254-3002-6.
- VRZALOVÁ, Věra: KOMENTÁŘ. IN: NOVÁKOVÁ, Teréza. *Drobné prózy*. Praha 1958

Časopisy:

- DRESLER, Václav.: K. R. Rais: Rozborová črta k 50. narozeninám autorovým. In *Zvon: týdeník belletristický a literární: majetek družstva spisovatelů*. V Praze: F. Šimáček, 1908, 9(14). sv. 14, s. 210-213, s. 211

Abstrakt:

Tato práce se zabývá zobrazením dětských postav v povídkách Karla Václava Raise a Terézy Novákové.

První kapitoly jsou zaměřeny na vývoj povídkové tvorby, dobový kontext obou autorů a na biografii každého z nich.

Významná část práce je zaměřena na pochopení dětství v 19. století a deskriptivní metodou popisuje společenské změny, které posunuly chápání hranic dětství.

V hlavní části sledujeme na Raisově výboru povídek a v povídkách od Novákové specifika dětských postav a jejich srovnání s vytčenými paradigmaty.

V závěru je celá práce shrnuta. Jsou popsány shody a odlišnosti, které se během srovnávací analýzy objevily.

Abstract:

This bachelor thesis is about image of childrens characters in storybook by Karel Václav Rais and Teréza Nováková.

In a first chapters is focusing on development of creating the storybook, period context of both the authors and their biography.

Significant part of the work is beeing focused on understanding the childhood in 19th century a describe the social changes, which pushed understading the limits of childhood.

In the main part of short stories by Rais nad Nováková we can see specification of children characters from pre-read paradigms, while we focus on specifications made by both of the authors.

In the end of it is whole thesis summarized. We can see there the sameness and the differences, which showed up during the comparement analysis.